

לחימה עקרה: מאבק הנשים להתגייס ל'גדוד העברי' ב־1918*

מאיר חזן

'מ' העבודה דרך הנשק אל העבודה'.
רחל ינאית, 1918'

מבוא

'להלחם בנשק, לנפול חללים ולהשאיר קברות בשביל העתיד'. במילים אלה, שנאמרו בוועידת המתנדבים שהתקיימה ביפו באמצע פברואר 1918, הגדיר בבהירות משה סמילנסקי את שאיפות הצעירים הארץ־ישראליים שחפצו להתנדב לצבא הבריטי בשלהי מלחמת העולם הראשונה. מטרת הגדוד העברי שהם חלמו לייסד היו להשתתף בשחרורה של הארץ וליצור באמצעותו גרעין של מיליציה צבאית יהודית. אבל משמעותי יותר מהחזון הצבאי, שרק מקצתו התגשם, חשוב היה הייעוד שחזה סמילנסקי – איש העלייה הראשונה, איכר מרחובות ולאחר מכן מראשי התאחדות האיכרים – ל'שפיכת דם' יהודי על אדמת ארץ ישראל. הקרבת דמם של יהודים כוונה לסייע ביישומה של הצהרת בלפור שפורסמה לא מכבר, אך בה בעת גם נועדה לשמש כ'ערך חינוכי לדורות. מעשה אבות סימן לבנים!² מעניין עקרוני ומהותי זה – הערך הרעיוני־חינוכי של ההתגייסות ומוטיב 'שפיכת הדם', וראייתם כמעין מעשה בראשית בהגשמת המטרות המדיניות של הציונות – נבעה תביעתן של נשים יהודיות צעירות, שרוכזו נמנה עם מחנה הפועלים, להתנדב לגדוד העברי בשנת 1918.

* מאמר זה נכתב במסגרת מחקר (מס' 134/08) בראשותה של פרופ' אניטה שפירא, שבמימונו תומכת קרן לגסי הריטג' של הקרן הלאומית למדע. תודה לפרופ' אניטה שפירא על הארותיה.
1 פרוטוקול מקוצר של ועידת המתנדבים הראשונה בא"י, יפו, ג-ד אדר תרע"ח (15-16 בפברואר 1918); על הסף: קובץ לענייני החיים והספרות, דפוס אחדות, ירושלים תרע"ח, עמ' 96; ת' רחל ינאית, 'גלגולי שחרור', שם, עמ' 104.
2 פרוטוקול מקוצר של ועידת המתנדבים, על הסף, שם, עמ' 90-91.

פרשת ההתנדבות נדונה במחקר ההיסטורי ממגוון היבטים. נמזגו בה להט הכיסופים המשיחיים והכמיהות הרומנטיות לגאולה ולדחיקת הקץ, שפיכו בקרב מקצתו של העם היהודי ובחלקים מהיישוב, עם התמורה הדרמטית בזירה הבינ-לאומית עקב שינוי השלטון האימפריאלי בארץ ישראל כתוצאה ממלחמת העולם הראשונה והופעת הציונות על במת המזרח התיכון כגורם מדיני לגיטימי. בעיני כמה מבני התקופה הצטיירו לשעה שלושת הגדודים היהודיים שהוקמו במסגרת הצבא הבריטי כמבשריה האותנטיים והמוחשיים של התקווה הציונית לריבונות במלוא הדרה ותפארתה. הם הורכבו מכ-5,000 צעירים שבאו מחוגי הפליטים היהודים ממזרח אירופה ששהו בכריטניה יחד עם צעירים יהודים מארצות הברית ומארץ ישראל.³

בשנים האחרונות בולטות מגמות מקבילות אחדות בכתביה על ארץ ישראל בשלהי מלחמת העולם הראשונה. ראשית, עיסוק בהיבטים צבאיים של הלחימה מנקודות מבט שונות.⁴ שנית, בחינת תופעת ההתנדבות ואימי דעיכתו של השלטון העות'מאני מן הפרספקטיבה האישית, פעמים רבות בדגש על היבטים של 'היסטוריה מלמטה' ועל המתרחש בחברה האזרחית.⁵ שלישית, ובאופן הניזון בחלקו מן ההיבט האחרון, רקימתה של סוגיית המיליטריזם המובלעת במידה מסוימת בעניין ההתנדבות, אל תוך מגמות עדכניות בחקר הזיכרון והמגדר.⁶

במרצת מלחמת העולם הראשונה נרתמו עוד ועוד נשים בקרב העמים הנאבקים להפגין גילויי פטריוטיות עם אומתם. בהתלהבות שגברה בהתמדה במשך בשנות המלחמה, התנדבו

3 ראו למשל: חיים הלל בן-ששון, 'הגדודים', בתוך: בן-ציון דינור (עורך), ספר תולדות ההגנה, א, חלק שני, עם עובד, תל אביב תשי"ז, עמ' 425-532; יוסף גורני, אחדות העבודה, 1919-1930: היסודות הרעיוניים והשיטה המדינית, הקיבוץ המאוחד ואוניברסיטת תל אביב, רמת גן תשל"ג, עמ' 18-23; יגאל עילם, הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, מערכות, תל אביב 1979; אניטה שפירא, ברל: ביוגרפיה, עם עובד, תל אביב תש"ם, א, עמ' 127-141; הנ"ל, חרב היונה: הציונות והכות, 1881-1948, עם עובד, תל אביב תשנ"ב, עמ' 125-141.

4 ראו למשל: Matthew Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East, 1917-1919*, Frank Cass, London 1999; Yigal Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918*, Frank Cass, London 1998; Martin Watts, *The Jewish Legion and the First World War*, Palgrave Macmillan, London 2004; 90 שנה למלחמת העולם הראשונה בארץ ישראל, ירושלים 2008.

5 ראו למשל: אהוביה מלכין, האקטיביסט: סיפור חייו של אליהו גולומב, 1893-1929, עם עובד, תל אביב תשס"ז, עמ' 162-260; רפאל דורון (בויאנובסקי), לגיונרים מאורגנונה: מתנדבים לגדוד העברי במלחמת העולם הראשונה, יד יערי, גבעת חביבה תשס"ז; שרה ורמי בן-ראובן, נשים עבריות בדמשק, 1917-1918, אריאל, ירושלים 2010; Roberto Mazza, *Jerusalem: From the Ottomans to the British*, Tauris Academic Studies, London 2009; Michael Keren & Shlomit Keren, *We are Coming, Unafraid: The Jewish Legions and the Promised Land in the First World War*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD. 2010.

6 ביילי מלמן, 'אגדת שרה: מיגדר, זיכרון וארץ ישראליות, 1917-1990', ציון, סה (תש"ס), עמ' 343-378.

מיליוני נשים לבצע עבודות שעד אז היו בעיקר נחלתו של המין הגברי במשק האזרחי. הן ייצרו כלי נשק ותחמושת בבתי חרושת (וגם עסקו בחלוקת דואר, בעבודות חקלאיות ועוד), שירתו כאחיות בבתי חולים בעורף ולעתים אף בקרבת מסוימת אל קווי החזית (למשל, כ־12,000 אחיות היו מגויסות בצבא האמריקני ביוני 1918, מהן יותר מ־5,000 שירתו באירופה), ומילאו תפקידי סיוע בצבאות הלוחמים בתחומים כגון קשר, תובלה, בישול מזון, פקידות ולוגיסטיקה (ביגוד, אריזה ועוד). בכך אפשרו הנשים להפנות גברים נוספים אל חזיתות הקרב, והוכיחו את חיוניות תרומתן למאמץ הלאומי הכללי ואת מחויבותן להגשמת האידאלים הלאומיים של ארצותיהן. גם אילוץ פרנסה, יצר הרפתקנות וסקרנות לשמה היו חלק בלתי נפרד מהרחפים שהובילו נשים להצטרף אל שורות המתנדבים. עם זאת, על ההכרה בתרומתן של הנשים בעידן המלחמה הטוטלית העיבו ולו למראית עין הלכי רוח פמיניסטיים שרווחו טרם המלחמה בשולי השיח הציבורי במדינות כמו בריטניה וצרפת. מגמות אלה נחשדו במהלך התקופה ועל רקע המציאות התעסקותית החדשה כמאיימים (פעמים מטעמים פציפיסטיים מוצהרים) באופן פוטנציאלי על יציבות הסדרים החברתיים המסורתיים במישור המגדרי. עד אז נדרשה האישה בראש ובראשונה לגלות בעת מלחמה אמונה במערכת הפוליטית השלטת, להיוותר שקטה ובוטחת, לשמור על התא המשפחתי ולהיות נכונה להקריב את בנה או את בן זוגה למען העם והמולדת. תנאי המלחמה הגדילו את מרחב ההזדמנויות הפתוחות לפני נשים לזהות את עצמן עם אומתן, ועל בסיס זה חיזקו את תביעתן להיחשב אזרחיות מן המניין, שזכויות בין היתר להצביע בבחירות לפרלמנט. ואולם המלחמה המתמשכת כרסמה רק במידה מצומצמת בתוקפה של הטענה שאף במלאן תפקידי עזר צבאיים, עיקר תרומתן של הנשים טמונה בסיוע שהן מושיטות לגברים לשרת את האומה.⁷

כד בכר התנדבו אלפי נשים לארגוני עזרה ראשונה (כגון הצלב האדום, 'צבא ההצלה' וגופים אחרים, שפעלו ממניעים של אלטרואיזם דתי ומוסרי) שהושיטו תמיכה רפואית וסעד לנפגעים, ללא זיקה ישירה למערכות הממסדיות של המדינה. ארגונים אלה פעלו על בסיס יוזמות עצמאיות ומימון פרטי וברוח הדימוי הרווח של 'האם הגדולה והדואגת', שמימי מלחמת קרים (1854-1856) יוצג בדמותה של האחות הבריטית פלורנס נייטינגלי ולחלופין בדמותן הנפוצה משכבר של נזירות ומלאכיות מהמיתולוגיה הנוצרית ומריה (אמו של ישו). בפעילות הנשית בשלל הדפוסים הנדונים נצטרפו יחדיו מוטיבים תרבותיים, מיליטריסטיים ופמיניסטיים בגוונים ובדגשים שונים. מבחינה חיצונית הם התבטאו בהקניית הרגלי משמעת וסדרים השגורים בגופים צבאיים יחד עם לכישת מדים

7 Susan R. Grayzel, *Women's Identities at War: Gender, Motherhood and Politics in Britain and France during the First World War*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1999, pp. 190-225; Lucy Noakes, *Women in the British Army: War and Gentle Sex, 1907-1948*, Routledge, London & New York 2006, pp. 39-81; ראו גם המקורות בהערה הבאה.

(לאו דווקא צבאיים) וגיונונים של כפיפות הייררכית, שלא אחת הביאו לידי אימוץ בלתי מבוקר של הסדרים ומבני הכוח בחברה הקיימת, הגברית במהותה.⁸ הגילוי המובהק והמוקצן ביותר של אימוץ מגמות אלה בימי מלחמת העולם הראשונה היה הקמתן של יחידות צבאיות על טהרת הנשים ברוסיה לאחר מהפכת פברואר 1917. יחידות אלה נועדו להשתלב בלחימה נגד הצבא הגרמני ופעלו במשך כמה חודשים עד פירוקן בעקבות מהפכת אוקטובר הבולשביקית. היחידות, שבשיאן מנו כ-6,000 נשים, שימשו כסוג של מענה תעמולתי מתרים שהפעיל השלטון המהפכני נגד רפיונם של החיילים הגברים, לנוכח ההתמוטטות המורלית והמשמעתית שפקדה את הצבא הרוסי בעקבות הפלת משטר הצאר. הפטריוטיזם, האומץ והגבורה שהפגינו הנשים הנכונות לצאת לקרב (באחד המקרים אף השתתפה בלחימה יחידת נשים כזו בפיקודה של מריה בוצ'ק'רבה) לא היו חפים מפקפוקים בנוגע להסכמתן להעניק גיבוי לאלומות ולהרס הכרוכים במלחמה כתופעה אנושית.⁹

מה שהתרחש בהקשרים הנזכרים במלחמה שהתנהלה על אדמת אירופה נגע במידה חלקית בלבד להוויה היישובית בת הזמן, בכחינת מציאות רחוקה שרק קורטוב מהדיה נודע במקוטע. המציאות המלחמתית הארץ-ישראלית ב-1918 זימנה לנשים יהודיות הקשרים היסטוריים אחרים, פרי היעדרה של ריבונות ממשית, בבואן להיאבק על מימוש שאיפתן להשתלב במוקדי העשייה שניצבו על סדר היום הציוני בנסיבות אותם הימים. בהקשר האמור רלוונטיים לדיוננו בייחוד שני מחקרים: מרגלית שילה קושרת בספרה אתגר המיגדר בין תביעתן של הנשים להתנדב לצבא הבריטי ב-1918, ובין מאבקן שהחל בסמיכות זמנים לעגן באופן חוקי את זכותן לבחור ולהיבחר בבחירות לאספת הנבחרים. עיונה של שילה בנושאים אלה מכוון לבחון את התפיסות המגדריות שרווחו בשיח הציבורי בראשית ימי הכיבוש הבריטי ואת תביעתן של הנשים למצב מחדש את מעמדן כמציאות הארץ-ישראלית המשתנה.¹⁰ לדעתה, תחושת השותפות בבניית הארץ של נשים וגברים

8 Sharon Ouditt, *Fighting Forces, Writing Women: Identity and Ideology in the First World War*, Routledge, New York 1994, pp. 16-30; Bianca Schönberger, 'Motherly Heroines and Adventures Girls: Red Cross Nurses and Women Army Auxiliaries in the First World War', in: Karen Hagemann & Stefanie Schüler-Springorum (eds.), *Home/Front: The Military, War, and Gender in Twentieth-Century Germany*, Berg Publishers, New York & Oxford 2002, pp. 87-113; Lettie Gavin, *American Women in World War I: They Also Served*, University of Colorado Press, Colorado 1997

9 Laurie S. Stoff, *They Fought for the Motherland: Russia's Women Soldiers in World War I and the Revolution*, University Press of Kansas, Kansas 2006; Joshua S. Goldstein, *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge University Press, Cambridge UK 2001, pp. 72-76

10 מרגלית שילה, אתגר המיגדר: נשים בעליות הראשונות, תל אביב תשס"ז, עמ' 258-262. על מאבקן של הנשים להשתתף באופן פסיבי ואקטיבי בבחירות לאספת הנבחרים ראו למשל: זהרה בוייץ-הרציג, 'הפולמוס על זכות בחירה לנשים למוסדות היישוב בראשית תקופת המנדט', עבודת מוסמך,

צעירים שנמנו ברובם עם המגזר הפועלי, הייתה הנימוק העיקרי בבקשות לשלב את הנשים בגיוס.¹¹ גילת גופר, במחקרה על הבניית הנשיות בתנועת העבודה בראשית ימיה, הציגה את מאבקן של הפועלות להתנדב לצבא הבריטי ככזה שמקורו בחוויות ובעוצמה היחסית שצברו בחברה הארץ-ישראלית בשנות העלייה השנייה ובמוראות מלחמת העולם הראשונה.¹²

במחקרין של שילה וגופר ניכרת הזיקה ההדוקה אל שדה המגדר מתוך ראיית התחום הצבאי כזירה חשובה בעיצוב זהותה העצמית ובתחומת מרחבי פועלה ומעמדה הקונקרטי והסימבולי של האישה בספרה הציבורית והפרטית גם יחד. גישה זו זוכה להבלטה הולכת וגוברת בדיון האקדמי. מנותחים בה דרכי השפעת המציאות הביטחונית והשירות הצבאי ביישוב ובמדינת ישראל על המידה והאופן שבו שולבה האישה בחברה האזרחית.¹³ בהקשרים אלה המאבק הנשי שייפרש כאן הוא בבחינת רגע היסטורי מכוון ברמה הכלל לאומית – להבדיל מנשים ספורות בימי העלייה השנייה שניסו בחשאי להשתלב בתפקידי שמירה – בקורות חתירתן של נשים יהודיות להצטרף אל מה שמ'1918 ואילך נראה כאפיק בעל פוטנציאל למעורבות חשובה, לניעות חברתית ולהשגת יוקרה מקצועית במסגרת המאמץ הקולקטיבי להגשמת הציונות.

במאמר זה בכוונתי להציג את מאבקן של הנשים להתנדב לצבא הבריטי כפרשה היסטורית שראוי לשרטט לגופא את נפתוליה, ואתמקד אפוא בהתנהלות היישובית הפנימית. מבחינת התיקוף, בניגוד למגמה מקובלת לתאר את מאבקן של הנשים להתנדב כארוג בעיקרו במאבקם של הגברים, אלך בעקבות קביעתה של רחל ינאית, שעמדה בראש 'תנועת המתנדבות':¹⁴ 'כאספת המתנדבות שהתקיימה ב'31 באוגוסט 1918, כמעט חודשיים לאחר גיוסם של הגברים לצבא הבריטי, קבעה רחל ינאית שפעילות התנועה של המתנדבות התחילה בעיקר אחרי גיוס הגברים.¹⁵ טיעון זה יוצג, בין היתר, כעומד בניגוד

אוניברסיטת בר-אילן תש"ן; מרגלית שילה, 'קולות נשיים בדבר שוויון מגדרי וטובת האומה במאבק על זכות הבחירה ביישוב', בתוך: אייל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין-קדרי (עורכים), חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה: נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט, רמת גן 2010, עמ' 221-251.

11 שילה, אתגר המיגדר, עמ' 265.

12 גילת גופר, "האשה הציונית": הבניית הנשיות בתקופת הראשית של תנועת העבודה, 1903-1923, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב 2009, עמ' 268-281.

13 ראו למשל: דפנה יזרעאלי, 'מגדר בשירות הצבאי בצה"ל', תיאוריה וביקורת, 14 (1999), עמ' 85-109; ניצה ברקוביץ, "אשת חיל מי ימצא?" נשים ואזרחות בישראל, סוציולוגיה ישראלית, ב' (1999), עמ' 277-318; 'Israel's Women Soldiers over the Generations: A Panel Discussion', *Nashim*, 18 (2009), pp. 206-226; Sylvie Fogiel-Bijaoui, 'How Long will We Go on Militarizing the Civil Sphere? A Response to the Panel Discussion on Israel's Women Soldiers', *ibid*, 18 (2009), pp. 227-233.

14 כך נקבע אצל עדה פישמן, תנועת הפועלות בארץ ישראל, 1904-1929, תל אביב תרפ"ט, עמ' 62.

15 פרוטוקול האספה הכללית של המתנדבות, כ"ג אלול תרע"ח (31.8.1918), ארכיון העבודה (להלן: אה"ע), IV-130-12.

מובהק למה שכתבה לימים בזיכרונותיה, כאילו לאחר שהגברים עלו על קרונות הרכבת בדרכם לאימונים במחנה צבאי במצרים, נותרו מאחור המתנדבות 'אבלות ועגומות'. בזיכרונותיה הנציחה ינאית את העצב, את האכזבה ואת העייפות הנפשית והגופנית,¹⁶ אבל בה בעת בחרה לפסוח על המאבק הרצוף והכושל שהובילה והנהיגה כחמישה חודשים נוספים כדי לשנות את רוע הגזרה. שלוש דמויות פוליטיות מרכזיות נטלו חלק בצד היהודי במאבק על התנדבות הנשים: ינאית, חיים וייצמן וזאב ז'בוטינסקי. מבחינת כל השלושה, לא דווקא באותו סדר עדיפויות – התנדבות הנשים הייתה שלובה בעוד כמה נושאים שעמדו על סדר היום הארץ-ישראלי ב-1918; נושאים שאינם נוגעים ישירות להקשרים המגדריים שנדונו בהעמקה אצל שילה וגופר. ברם את פרשת התנדבות הנשים אין להבין כהלכה בלעדי ההתייחסות לסוגיות שילובנו להלן, ובכללן נושא השליטה בקרקע וגישתה של ינאית בסוגיית הכוח.

כוח, גבורה, סוציאליזם, אישה

האקלים הרעיוני שבו התרחשה פרשת מאבקן של הנשים להתנדב לגדוד העברי ניזון מהתעוררות מאוויים גלויים וסמויים של 'משאת הנפש' האידאולוגית 'לקוממיות ישראל במולדתו', כניסוחה של רחל ינאית. מאוויים אלה זכו לעדנה, חבוייה ברובה מן העין, עם ייסוד ארגון 'השומר' באפריל 1909.¹⁷ עוד קודם לכן, ובאופן מפתיע למדי בהתחשב בדימוי הרווח בכתביה ההיסטורית באשר לעמדותיה של מפלגת 'הפועל הצעיר', נשמעה בה בפומבי דעה החלטית בנוגע לחשיבות הכוח כרכיב בסיסי בהגשמת המאוויים הנדונים בחיי היישוב. דעה זו נדפסה בכיטאונה, ברשימה שכתבה אישה – יהודית הררית. במאמרה שנרפס בהפועל הצעיר בדצמבר 1907, דרשה הררית ברוח סיסמת המפלגה, 'לכבוש כל מקצועות העבודה שבארץ על ידי היהודים [...] והבהירה לעמיתה: 'הנה מיני עבודה לכבש: באו, פועלים, וכבשום, נוהגים בסוסים, רעי צאן ושומרים כלילות יהיו נא משלנו, וכבשנו את הדרכים, את המרחב ואת הכח...'¹⁸ יודגש שבמחנה הפועלים הארץ-ישראלי לא עמדו המאוויים לכוח בפני עצמם, אף כי זכו למשקל מסוים במכלול פעילותם, כהגדרתו של בכיר קבוצת הבלתי מפלגתיים בקרב הפועלים, ברל כצנלסון, בפברואר 1918: 'יצירת חיל עברי זוהי בשבילי אחת התחנות בתנועת הקוממיות של העם העברי – כשיבת הארץ [עלייה], כתחיית השפה, כעבודה'.¹⁹

16 רחל ינאית בן-צבי, אנו עולים: פרק חיים, עם עובד, תל אביב תשי"ט, עמ' 512-513.

17 שם, עמ' 144.

18 [יהודית] הררית, 'עבודה לכבש', הפועל הצעיר, טבת תרס"ח (דצמבר 1907). ההרגשות במקור.

19 מכתב ברל כצנלסון לאליהו גולומב, כ"ט שבט תרע"ח (11.2.1918), ברל כצנלסון, אגרות, ב:

1915-1918 (ערך יהודה שרת), עם עובד, תל אביב תשל"ד, עמ' 416.

בחוגי מפלגת פועלי ציון תרמה ינאית תרומה מרכזית לתפוצתם של מאוויים אלה עוד בימי העלייה השנייה כתרומה ייחודית משלה לטיפוח האווירה החברתית והרעיונית שבה פעל 'השומר'. במישור האישי ניכר הדבר בשינוי ההדרגתי של שמה מגולדה לישנסקי לרחל ינאית – בעקבות שמש של אלכסנדר ינאי ורעייתו שלומציון,²⁰ ובהכרעתה 'לעלות בהקדם וללא דיחוי' לארץ ישראל בעקבות שיחתה עם מיכאל הלפרן ב-1907 שבה סיפר לה על חלומו לפתח את השמירה ולטפח גבורה יהודית.²¹ ואולם חשובה מכך הייתה תרומתה במישור האיראי. חודשים ספורים לאחר הקמת 'השומר' היא חיברה חוברת אמנם צנומת עמודים, אבל גרושת הערצה לזכרו של שמעון בר-כוכבא. ינאית פיללה להחיות את מורשתו.²² בעיניה נדמו חברי הארגון כגון יחזקאל גיסנוב, מנדלי פורטוגלי, צבי בקר ואלכסנדר זייד לדמותו ההרואית של הגיבור היהודי. 'בחיבה וברגשי קודש' כלשונה, תיארה ינאית את פועלו. אף שאת הידע עליו שאבה ממקורות שאיתרה, לימים הודתה כי בכתביה על בר-כוכבא 'חזיתי יותר מדמיוני וניסיתי לצקת בתוכה את בשורת המרד שלנו'.²³ הסוגיה המעשית שהעסיקה אותה בחיבורה הייתה איך ומתי יופיעו גיבורים חדשים בעם היהודי. דברה על 'גיבורים' התכוונה ינאית בכרוז ללוחמים, לאנשי צבא. 'החיים הולירו אז', בימי בר-כוכבא, התרפקה בגעגועים, 'אנשים גדולים'. היא הבהירה בחדות:

בדברי הימים נרשמים רק גיבורים יחידים, ענקים, אשר עמדו בראש התנועות; והמוני העם הגדולים והרחבים המקריבים את נפשם והמביאים בדמם את הניצחונות, זכר הרבבות האלו, הנופלים בקרב, נאבד ונעלם. אך לא אנשים יחידים, עם כל

20 שבתי טבת, קנאת דוד, א, שוקן, ירושלים ותל אביב תשל"ו, עמ' 165. על היבטים בקורות חייה של רחל ינאית ראו גם: מרגלית שילה, 'רחל ינאית בן-צבי', בתוך: זאב צחור (עורך), העלייה השנייה: אישים, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשנ"ח, עמ' 91-99; דבורה הכהן, 'רחל ינאית בן-צבי וחווה הלימוד לבנות בירושלים', בתוך: טובה כהן ויהושע שוורץ (עורכים), אשה בירושלים: מגדר, חברה ודת, מרכז אינגבורג נרט ללימודי ירושלים, רמת גן תשס"ב, עמ' 109-92; Ruth Kark, "Not a Suffragist"? Rachel Yanait Ben-Zvi on Women and Gender', *Nashim*, 7 (2004), pp. 128-150. ינאית שינתה את שמה ברוח דומה למה שיעשו לפנייה ואחריה עמיתה בפועלי ציון יצחק בן-צבי, יעקב זרובבל ודוד בן-גוריון.

21 רחל ינאית, 'מיכאל הלפרין', ארכיון המדינה (להלן: א"מ), פ-2/2062. באוטוביוגרפיה שלה ינאית אינה מזכירה כלל את הלפרן בהקשר של החלטתה לעלות ארצה. ראו: רחל ינאית בן-צבי, אנו עולים, עמ' 303-305. הלפרן היה אחת הדמויות הססגוניות והמעניינות ביישוב החדש בראשית ימיו, והוא נשא ברמה את ערך פיתוח הכוח הצבאי של היישוב. ראו: ירמיהו הלפרן, אבי, מיכאל הלפרן, הדר, תל אביב תשכ"ד.

22 החוברת חוברה על רקע המעבר ממסדר בר גיורא לארגון 'השומר', התקריט עם הערבים שאירעה במקביל לכך בסג'רה ושנהרגו בה שלושה יהודים (12.4.1909), והכרוז שפורסם בעקבות זאת בשמה של מפלגת פועלי ציון ושבו נתבעו חבריהם לעלות לגליל: 'אייכס, אייכס, בני המכבים! צאצאי בר גיורא ובר-כוכבא [...]'. רחל ינאית בן-צבי, אנו עולים, עמ' 146-147.

23 רחל ינאית בן-צבי, אנו עולים, עמ' 147-149; [רחל ינאית], בר-כוכבא, פועלי ציון, ירושלים תרס"ט, עמ' 1.

כשרונותיהם המצוינים, בוראים תנועות עממיות, ולא הפרטים מביאים גאולה, כי אם העם עצמו גואל את עצמו. ורק בשעה שהעם תומך בהם, יכולים גם גיבורים יחידים לפעול הרבה.²⁴

המדרג וההיזון החוזר שעליהם הצביעה ינאית כי ראוי שישררו בין הגיבורים ובין ההמונים שמקרבם הם עתידים לבקוע, נבעו מן התפקידים שהועידו במחנה הפועלים הארץ-ישראלי למיתוסים היסטוריים מכווננים. לא יחידה הסגולה יכריעו את גורל המערכה, כי אם ההמונים במעשיהם היום-יומיים. גישתה הסוציאליסטית, שביכרה את הכלל על פני היחיד מחולל הפלאות, לא ייתרה את ייחודו של הגיבור, אלא הכפיפה את הופעתו ואת מידת הצלחתו למסגרת הרחבה שממנה הוא עתיד לבוא. ההיתלות בגיבורים שנמנו עם הפנתאון ההיסטורי הציוני, כפי שציינה אניטה שפירא, נתחמה במחנה זה לטיפוח הפטריוטיזם והרומנטיקה הלאומית.²⁵ ההקרבה למען האומה הייתה עניין לרבים ולא לבודדים. מכאן שרק כחלק מעשייתם של הרבים נכון שיצמח ויתייצב על הבמה ההיסטורית הציונית גם הגיבור המודרני גואל העם. בד בבד נרתמה דמותו, בפרשנותה של ינאית, להגדרת אופקיו וגבולותיו של הכוח במעשה הציוני. עם זאת בעינה נותרה הכמיהה העזה לנוכחות 'בר-כוכבא', כפי שהעיד כצנלסון על פגישה קצרה עם וייצמן בימיו הראשונים כחייל בצבא הבריטי:

פגישה חטופה ובצבור, ואף על פי כן היו האופקים וההבטות הכלולות בה כאלו, שמימי בר-כוכבא אין דומה להן. והכי מענין שבדבר, שכל זה הולך ומתגלה כאילו מאליו, מבלי כונת מכון, מבלי חכם שיוכל להגיד את הבאות מראש, וכי כוח הצפונות שבנו ובמעשינו עולה על כל דמיון.²⁶

ההמראה אל מרומי הפסגות של קוממיות לאומית תהיה אף היא חטופה והיקיצה ממנה מרה, אבל וייצמן רק שימש זרז לכצנלסון ליצירת תחושת 'בר-כוכבא'. הגבורה נותרה אצלו, כפי שהייתה לינאית, עניין עלום והצפון בעשייתם של הרבים. בה בעת דימויו של בר-כוכבא ומה שסימל היה רכיב נוכח בחיי היישוב ב-1918. בר-כוכבא, שבציורו של אמן 'בצלאל' יעקב שטרק שפורסם ב-1910 תואר כלוחם בדואי בנוסח לבושם האופייני של אנשי 'השומר',²⁷ נוכס אל מכמני ערכיו של מחנה הפועלים בזמן שתפקידו האקטואלי של דימויו היה עדיין היולי.

24 שם, עמ' 12.

25 שפירא, *חרב היונה*, עמ' 330-331. ראו גם Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, University of Chicago Press, Chicago & London 1995, pp. 48-56

26 מכתב של ברל כצנלסון לחנה כצנלסון, רחל כצנלסון, שרה שמוקלר ולאה מרון, ז' אב תרע"ח (16.7.1918), כצנלסון, אגרות, ג: תרע"ח-תרע"ט (ערך יהודה שרת), עם עובד, תל אביב תשל"ו, עמ' 5.

27 ראו: Judischer Almanach, Vienna 1910; רחל ארבל (עורכת), *כחול לבן בצבעים: דימויים חזותיים של הציונות, 1897-1947*, עם עובד, תל אביב 1996, עמ' 106.

מקצת 'ימי הקטנות' של השמירה בשנות העלייה השנייה עוטר בנוף אגדתי בעזרת קובץ יזכר, שגרסתו הראשונה פורסמה בדצמבר 1911. הנשים הודרו בתקופה הנדונה בשיטתיות מתחום השמירה, למעט כמה הזדמנויות חולפות. ערב גירושם של בן-צבי, בן-גוריון, ישראל ומניה שוחט מן הארץ במרס 1915, ביקשו מינאית שני האחרונים כי תצטרף לוועד 'השומר'. מכאן ואילך עתידה ינאית, שתסתבך בספיחי קורי רשת הריגול ניל"י ב-1917, להפוך לדמות הנשית המעורבת ביותר בחיי ההגנה של היישוב במשך למעלה מעשור, בחברתה של מניה שוחט.²⁸ את מאמציה למען התנדבותן של נשים לצבא הבריטי ב-1918, אין להבין כהלכה בלי להביא בחשבון עוד שלושה רכיבים חשובים בקורותיה: ההשכלה האקדמית בחקלאות שרכשה בנאנסי שבצרפת, מעמדה הפוליטי במפלגת פועלי ציון וקשרי הזוגיות שלה עם יצחק בן-צבי. אלה שימשו אותה והשפיעו על יעדיה כמנהיגה הבלתי מוכתרת של מאבק הנשים על זכותן לסייע באופן אקטיבי לכיבוש הארץ. בימי מלחמת העולם העמיקה ינאית את ניסיונה המקצועי בחקלאות, חיזקה את מעמדה הפוליטי בנסיבות שנוצרו עקב גירושם של בכירי המפלגה מן הארץ, נטלה חלק אינטנסיבי בעבודת ועד 'השומר', ובלית ברירה רופפה את המגע עם בן-זוגה, שהרחיק עד ארצות הברית. כל אלה לא העִמו את השקפתה העקרונית בנוגע למלחמת העולם הראשונה, שאותה הביעה בראשיתה ושבה היא עתידה להחזיק גם במוצאה, אם כי מסיבות שונות ולמען יעדים אחרים. מאמר שכתבה חודש לאחר פרוץ המלחמה, ושעיקרו הוקדש להזדהות עם השקפת האינטרנציונל הסוציאליסטי המתנגד למלחמה, נחתם בנימה של אוזלת יד מוחלטת, שמא 'יעלה הדם הנשפך עתה כמים ויטהר את לבבות ההמונים וישוב הפרולטריון אל נשמתו הריבולוציונית'. חורבן האנושות יחולל 'רבולוציה שתטהר ותחדש את פני האנושות', התנבאה ברוח ההשקפה המקובלת בקרב המהפכנים הרוסים ובלי שיהיה לה על מה להסמך את שייחלה לו.²⁹ משה כרמי, מבוגרי מחזור א' של גימנסיה הרצליה וחברו של אליהו גולומב, שתהה בפני ינאית בפרוש ימי ההתנדבות מה אירע בינתיים להשקפתה על האינטרנציונל ועמדתו נגד המלחמה, תיעד את תגובתה: 'רחל

28 על מניה שוחט ראו, למשל, Shulamit Reinhartz, 'Manya Wilbushewitz-Shohat and the Winding Road to Sejera', in: Deborah S. Bernstein (ed.), *Pioneers and Homemakers: Jewish Women in Pre-State Israel*, pp. 95-118; על הנשים ב'השומר' ראו למשל: אורי ברנר, 'מקום האשה ב"השומר"', שורשים, ב (1980), עמ' 181-186; יעקב גולדשטיין, בדרך אל היעד: 'בר גיורא' ו'השומר', 1907-1935, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל אביב תשנ"ד, עמ' 71-77, 217-223; מרגלית שילה, 'האישה העבריייה החדשה – פנים רבות לה: השומרת כמקרה מבחן', ביקורת ופרשנות, 34 (תש"ס), עמ' 7-17. על ינאית וניל"י ראו: יהודה ריינהרץ, שולמית ריינהרץ ומוטי גולני (עורכים), עם הזרם ונגדו: מניה שוחט – איגרות ותעודות, 1906-1960, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2005, עמ' 87-89, 95-96.

29 ר' ינאית, 'האינטרנציונל בערב המלחמה', האחדות, י"ג אלול תרע"ד (4.9.1914). על האקלים הרעיוני ששרר באותם הימים במחנה הפועלים הארץ-ישראלי ראו: שפירא, ברל: ביוגרפיה, עמ' 117-127.

הניעה ראשה, הביטה אל המרחק ואמרה: כן, לכל זמן, כעת השאלה היא אחרת לגמרי.³⁰ מבחינת הסייפא של מאמרה שצוטטה לעיל, מה שהיה ב-1914 ביטוי לחידלון הכרוך בטיפוח תקוות לזעזוע מהפכני ושכפועל נועד לחזק את חברי מפלגתה בפתחם של זמנים אפלים, הפך ב-1918 למקסם שהוא חזות הכול. המסקנה המתבקשת בנסיבות העדכניות הייתה לכאורה כי מי שלא ישפוך דם, לא ייחנה גם מפרות הרבולוציה המטהרת והמחדשת, שהגיעה לפרקה הארץ-ישראלי האקטיבי (להבדיל מההתגייסות המאולצת בחלקה לצבא הטורקי ולסבלות האוכלוסייה האזרחית) עם תחילת הכיבוש הבריטי וכשברקע מהדהדת הצהרת בלפור. אז גם באה שעת הניסיון לממש במלוא היקפם את המאויים להופעת גבורת הכוח על במת הציונות.

המתנדבות, הקרקעות ופולמוס ההתנדבות

סוגיית ההתנדבות לצבא הבריטי הונחה על סדר יומו של היישוב בדצמבר 1917, בעקבות פנייתו של הגנרל ג'ון היל, מפקד אוגדה 52 הבריטית שכבשה את אזור יפו ב-16 בנובמבר, לנציגי ועד תל אביב.³¹ בכינוס של נציגי היישוב באזור יהודה שהתקיים בראשית ינואר 1918, נדונה יוזמת היל שצעירי היישוב יתגייסו לשירות צבאי ויסייעו לכוחות הבריטיים – שב-9 בדצמבר השתלטו על ירושלים וחנו בעברה הצפוני של גדת נחל הירקון בגזרת החוף – להשלים את כיבוש מרכז ארץ ישראל וצפונה. הצעת היל עוררה בכינוס פולמוס חריף בין שליחי מפלגות מחנה הפועלים הארץ-ישראלי. יוסף שפרינצק סבר שעל אנשי היישוב להתמקד ב'שחרור פנימי' של 'ארצנו על ידי יצירה ועבודה', ואילו ינאית הסיקה מנקודת מבט פלסטינוצנטרית עקרונית דומה, מסקנה הפוכה. שפרינצק, מזכיר מפלגת הפועל הצעיר, הכריז שאין להתגייס, אלא אם ו'כאשר תבוא פקודה מאת הפרופסור וייצמן או מאחד המנהיגים'. לעומתו, טענה ינאית בשמה של מפלגת פועלי ציון, כי 'המציאות הארץ-ישראלית שקולה כנגד כל הציונים שבחוץ לארץ; לולא הקומץ אשר פה, כי אז לא היה ערך לכל הדרישות הציוניות שם'. אין להמתין ולהיווכח 'מה יאמרו הגויים', אמרה בהתכוונה לעמדות ההנהגה הציונית באירופה, שכמובן לא היו גויים אלא ציונים טובים שפשוט לא חיו כמותה בארץ ישראל. עמדתם, פסקה בלהט רטורי, אינה

30 משה כרמי, דליות הגפן, עיינות, עין חרוד תשי"ד, עמ' 15. יוסף חיים ברנר, ממתנגדי ההתנדבות, כתב ברשימה שנותרה בעזבונו בנוגע לקביעתה של ינאית בקובץ על הסף שלפיה 'זכות על הארץ נקנית ראשית כל בדם', כי היא 'סיגלה לה דברים חדשים ומתמיהים בפי סוציאל דמוקרטית'. יוסף חיים ברנר, 'נוספות', כתבים, ד, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תשמ"ה, עמ' 1490. ברנר רכש מידה בלתי מבוטלת של רשעות כלפי סגנון כתיבתה של ינאית. ראו: ברנר, שם, עמ' 1489; הנ"ל, 'המספרות והעתונות שבארץ', שם, ג, עמ' 333.

31 עילם, הגרודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, עמ' 171-172; בן-ששון (לעיל הערה 3), עמ' 498-499; מלכין, האקטיביסט, עמ' 163-170.

מעניינת אותה כלל. 'רק עצמיותנו – אנו' היא שצריכה להנחות את היישוב. ייתכן שהדבר ייחשב 'מגוחך' בעיני אחרים, ציינה, אם כמה מאות אנשים מארץ ישראל ישתתפו במלחמה, אבל אין להתבייש במספר זה, שכן 'חרפה לדורות תהיה, אם נשב עכשיו ונחכה בחיבוק ידיים...'. היא הציעה שהכינוס יחליט, בין היתר, ש'בני ארץ ישראל צריכים להתחיל תכף להתכונן ולהכשיר את עצמם להספח ללגיון העברי, לכשיבא לארץ ישראל'.³² בדברה על 'בני ארץ ישראל' לא התייחסה ינאית באופן קונקרטי לנשים. באספה הנדונה, שזכתה לתואר 'האספה המכוננת הראשונה', נבחרה ינאית כנציגת פועלי ציון לוועד הזמני של יהודי ארץ ישראל בשטח הנכבש. אישה יחידה לצד אחד עשר גברים. בשעתו, לרגל מהפכת התורכים הצעירים חיברה ינאית חוברת מטעם פועלי ציון על חשיבות הקמת הפרלמנט בתורכיה, אך ב'1918 לא בחרה בזירה הפרלמנטרית כתחום עיקרי לפעולתה. גישתה עמדה בניגוד לעמדתן של נשים אחרות, שראו במערכת הפוליטית המתהווה ביישוב את השדה המרכזי לקידום ענייניהן של הנשים.³³

עסקני היישוב הבכירים לא הביטו בעין יפה על פעילותה הנמרצת של ינאית. מרדכי בן-הלל הכהן אף תיעד אותה בזעף ביומנו כ'דבורה אשה נביאה' ו'כ'אשת לפידות', הפועלת יד ביד עם 'בן אבינועם' (הוא משה סמילנסקי) כדי לעודד צעירים להירשם כמתנדבים לגדוד.³⁴ הכינויים הללו לא נבחרו בהיסח הדעת. במאמר שכתב סמילנסקי בימי העלייה השנייה, הוא קרא להקמתה של הסתדרות פועלים חקלאית, שבה 'נכדות רחל, דבורה, אסתר יכולות לדרוש בשבילן זכויות כזכויותיהם של נכדי יעקב, ברק, מרדכי'.³⁵ רלוונטיות הדימוי המיתי שנארג בדמותה התנ"כית של דבורה הנביאה לנסיבות ההיסטוריות שבהן עוד ועוד נשים משתתפות בפעילות המשיקה לעשייה מלחמתית לא נפקדה גם מן הכתיבה הבריטית בימי המלחמה. ספרה של העיתונאית הבריטית פרינווד טניסון ג'ס שתיאר באופן ריאליסטי, נוקב ומרתק את הוויית חייהן של הנשים הבריטיות שהתגייסו ושירתו כאחיות על אדמת צרפת בעקבות ביקורה שם במרס 1918, נשא את הכותרת חרב דבורה. ג'ס, שהסתייגה מפמיניזם, שאלה את כותרתה מאחד ממחזותיו של ויליאם שייקספיר, הנרי השישי, שבו נפגש מלך צרפת שארל השביעי עם הגיבורה הלאומית ז'אן דארק ב'1429

32 פרוטוקול האספה הכללית של באי כוח היישוב העברי ביהודה, י"ח-י"ט טבת תרע"ח (2-3 בינואר 1918), הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), J1/6313.

33 ראו: [רחל] ינאית, שיחות מדיניות: בית מורשי העם, פועלי ציון, ירושלים תרס"ט; עדה פישמן, אל האשה העבריה (לקראת האספה המיסדת), אגדת נשים, יפו טבת תרע"ט; שרה גליקליך-סלושץ, אל האשה, הוצאת המחברת, שבט תרע"ט; שרה עזריהו, התאחדות נשים עבריות לשווי זכויות בא"י: פרקים לתולדות תנועת האשה בארץ, התאחדות נשים עבריות לשווי זכויות בא"י, ירושלים תש"ט, עמ' 6-36; מרדכי אטיאש, כנסת ישראל בארץ ישראל: ייסודה וארגונה, המחלקה לעתונות והסברה והסברה של הוועד הלאומי, ירושלים 1944, עמ' 7-9.

34 מרדכי בן-הלל הכהן, מלחמת העמים (יומן), ב, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 846, 856.

35 משה סמילנסקי, 'הסתדרות חקלאית', הפועל הצעיר, 27.12.1909.

ואמר לה: 'את אמזונה ולוחמת עם חרבה של דבורה'.³⁶ הדימוי המלחמתי הצרוף הזה נשזר בלי מתום בתפקידיהן הצבאיים של הנשים הבריטיות שאותן פגשה ג'ס, ובמקביל יימצא הצירוף של ז'אן דארק ודבורה רלוונטי גם למציאות הארץ-ישראלית בימי מלחמת העולם הראשונה. ינאית מבחינתה אמנם נמנעה מלעורר את ההיבט הפמיניסטי באספה המכוננת הראשונה, אך הדבר לא נבע מחוסר מודעות לנושא דווקא. היא תיארה את עצמה כמי שמעולם לא היתה 'סופרג'יסטית'. הלהט הפמיניסטי שאפיין באותה שעה למשל את עדה פישמן, שתבעה בעוז – 'אני רוצה רבולוציה' – לא הדריך את סדר עדיפויותיה בחיים הציבוריים של ינאית. כמי שהקו המנחה את פעילותה במשך כל ימיה הבוגרים היה תודעת השליחות הלאומית, חתרה ינאית לשלב את המאבק לקידום האישה ולגייסו כרכיב ברפורמה חברתית פמיניסטית המסייעת למאבק הלאומי להגשמת הציפיות. ערותה של ינאית לערכו ולפוריותו של המוטיב הפמיניסטי בתהליך התחיה הציפוי זכה לביטוי מקיף במאמר תאורטי ובז'רגון מרקסיסטי למחצה שחיברה ב-1916, ובו ציינה כי 'גיבורות הרוח' בתקופת התנ"ך כגון דבורה וחולדה הנביאות ויעל ויהודית הגיבורות העידו בפועל על עובדה בסיסית שהאישה העבריינה בזמנים עברו לא הייתה מוגבלת ומשוללת זכויות כמו חברתה בקרב עמים אחרים. סיפורי התנ"ך שימשו אותה לביסוס תביעתה שגם בזמנים החדשים הבאים על העם היהודי כעת תהיה 'בתחיה הכללית העברית כרוכה התחיה של האשה העברית'.³⁷

תביעתה יושמה עם כינוסה של ועידת המתנדבים ביפו ב-15-16 בפברואר. משתתפי הוועידה ייצגו על פי עדותם 300 גברים ו-200 נשים ששאפו להתנדב לצבא הבריטי (על פי גרסה אחרת נמנו עם המתנדבים 150 נשים).³⁸ באחד החזיונות הלאומיים המאורגנים הראשונים שנערכו על אדמת ארץ ישראל לאחר הצהרת בלפור וכיבוש חלקה הדרומי עד

36 F. Tennyson Jesse, *The Sword of Deborah: First-hand Impressions of the British Women's Army in France*, George H. Doran Company, New York 1919; הציטוט מהנרטיב השישי היה גם המוטו לספרה.

37 [רחל] ינאית, 'העבודה והעובדת', בתוך: [רחל] ינאית וא"ב ואלדשטיין (עורכים), בין הזמנים: קובץ לענייני הפועלים והמוני העם בארץ ישראל, [חמ"ד] 1916, עמ' 8-26, בייחוד עמ' 21, 26; הכהן (לעיל הערה 20), עמ' 109-108; שילה, אתגר המיגדר, עמ' 265-272; בת-שבע מרגלית-שטרן, גאולה בכבלים: תנועת הפועלות הארץ-ישראלית, 1920-1939, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2006, עמ' 66-68; Kark (above note 20), p. 141.

38 בתזכיר שהגיש ועד המתנדבים למפקדה הצבאית הבריטית דובר על 'קבוצת איניציאטורים של 500 איש, ביניהם 2/3 גברים, 1/3 נשים'. פרוטוקול מקוצר של ועידת המתנדבים הראשונה בא"י, על הסף (לעיל הערה 1), עמ' 100. משה סמילנסקי כתב בסדרת מאמרים שחיבר במלאות עשרים שנה להקמת הגדוד העברי: 'נרשמו אצלנו בתור מתנדבים לגדוד העברי כחמש מאות איש, ומהם מאה וחמישים מתנדבות'. מ' ס-קי [משה סמילנסקי], "הגדוד" (אחר עשרים שנה), בוסטנאי, 23.6.1937. בנתונים דומים – 300 צעירים ו-150 צעירות – נקב אליהו גולומב בסמיכות זמנים למועד האירועים. מכתב גולומב לרבקה שרתוק (הזו), חשון-כסלו תרע"ט (אוקטובר-נובמבר 1918), אליהו גולומב, חביון עוז, א, מפלגת פועלי ארץ ישראל, תל אביב תש"י, עמ' 146.

פאתי פתח תקווה בידי הבריטים, ניצבו הנשים באופן הצהרתי ומופגן כבעלות מעמד שווה זכויות וחובות במה שנדמה היה לשעה היסטורית קצרה כמתחזה לפתיחת שערי השמים הלאומיים של הגשמת הציונות. ראוי לראות בכך סמן דרך, אמנם סמלי בעיקרו ונטול תוקף פורמלי כלשהו, אך מן הסוג המותיר חותם בל ימחה בתודעת בני הדור השותפים לאירוע חסר תקדים זה בתולדות הציונות.

הוועידה אורגנה בידי ועד המתנדבים, שבו היו חברים משה סמילנסקי, רחל ינאית, אליהו גולומב, דב הוז, נח סונין ודוד סברדלוב. ביטוי מובהק לטון הגבוה ולרגש האקסטטי שאפפו את משתתפי הוועידה נגלה בהזדקקות החוזרת לאלמנט של הדם והקרבתו כמסמל מחויבות מוחלטת להשגת יעדיה של התנועה הלאומית.³⁹ ברם בדיונים השתקפו לא רק התלהבותם של המתנדבים, אלא גם 'עכבותיהם והיסוסיהם' בנוגע לנטישת עולם העבודה לטובת עולם הצבא, כדברי יגאל עילם.⁴⁰ להערכתו נכון גם להוסיף, סדרי עדיפויותיהם והשקפותיהם האידאולוגיות בנוגע לאופני השילוב בין צבא לעבודה. לנגד עיניהם של חסידי ההתנדבות מקרב הפועלים אמנם עמדה הסוגיה הלאומית, אבל גם הקשרה המעמדי של השאלה כיצד תיבנה הארץ ואיזה מגמה חברתית תהיה דומיננטית בתהליך בנייתה. סמילנסקי העיר לימים כי בוועידה השתתפו 'אנשים בעלי השקפות עולם והשקפות ציוניות שונות'.⁴¹ הדבר בלט בוויכוח שהתלקח בוועידה בין רחל ינאית ושמואל יבנאלי לבין סמילנסקי. יבנאלי גרס שהגדוד יפתח את הפתח למשיכת רבבות יהודים עובדים מחוץ לארץ, ואלפי הצעירים העובדים הללו יבטיחו את אופייה הדמוקרטי והעממי של הציונות. 'על ידי הנשק – למעדר', פסק. ינאית התוותה את המסלול הנשאר, כאמור במוטו למאמר זה: 'אנו הולכים מן העבודה דרך הנשק אל העבודה!' מבחינתן של הנשים, קבעה, 'חדשה היא הדרך גם בשביל החברה המתנדבת, שאת רצונה לשווי זכויותיה היא מביעה לא בתביעה, אלא בפעולה'. כלומר לא כדיבורים רמים ובפרזות חלולות, אלא בהשתתפות אקטיבית בעשייה. עם זאת הוסיפה כי 'חלק מן החברות, חלק החלשים והזקנים שבגדוד (כלומר, אלה שיתנדבו אך מפאת גילם יתקשו לעמוד במטלות הצבאיות), כל אלה שאינם יכולים למלא את חובתם לגדוד בגופם, ימלאו את חובתם במקום הנעדרים בעבודה'. משמע העבודה החקלאית תשמש כמענה לחיוניות שיתופם של גורמים מגוונים ובעלי יכולות פיזיות שונות, ובכללם הנשים, במפעל הלאומי של ההתנדבות. סמילנסקי לעומתם קרא למתכנסים להתייחס לצירוף הזה שהציעו ינאית ויבנאלי כאל סיסמאות ולא כאל 'הצעות מעשיות'. 'השומר', התריס נגד חברת ועד הארגון, ינאית, הצליח משום 'שהתמסר רק למקצוע מיוחד. אנו הולכים לקראת דבר הדורש את כל תשומת לבנו ואת כל התמסרותנו, ודי לנו לפי שעה לרכז את כחנו באותה העבודה הגדולה שהתחלנו בה', קרי

39 שפירא, חרב היונה, עמ' 130-131.

40 עילם, הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, עמ' 174.

41 סמילנסקי, (לעיל הערה 38).

השירות הצבאי. 'החזית היותר קשה אינה כבר ה"מעדר" – אלא הקרב', חרץ סמילנסקי בתוקף, וכך נקבע בתכנית הגדוד.⁴²

סוגיה זו מרכזית לענייננו בשל מסלול התפתחותו של מאבק הנשים להתנדב לשירות צבאי, שבמהלכו עתידה להיווצר זיקה ישירה בין גיוסן ובין עיבוד קרקעות לצרכים חקלאיים. ההישג ששאפו באותו שלב המזוהים עם מחנה הפועלים להפיק מהגיוס לא היה רק במישור הלאומי, אלא גם במישור החברתי והכלכלי. במקום להילחם על 'כיבוש העבודה' (משמע להתעמת עם האיכרים על העסקת יהודים ולא ערבים במשק העברי ולהתחרות בפועל הערבי על פרנסה), נועדה ההתנדבות לשמש כחותמת המקנה את הזכות לעבודה, ויותר מכך – להבטיח 'את זכות הלאמת הקרקע'. התקוות הללו, שהיו נדבך מהותי בחזונו של הרצל לא התממשו באותה עת, וינאית סיכמה אותן ברבות השנים בציינה: 'כאלה היו הזיותינו בימי ההתנדבות'.⁴³ הדגשת הגורם הקרקעי נבעה מן המחויבות שחשה ינאית לאינטרסים ולאידאולוגיה של מפלגתה ועקב המחלוקת הפנימית ששררה בה בעניין ההתנדבות, אף שהיזמה בנושא והפעולות הראשונות היו של ועד המתנדבים, שפעל כגוף פלורליסטי וחוצן מפלגתי.⁴⁴ בשבועות שבאו לאחר ועידת המתנדבים חלה התקרבות דעות גם בעניין הקרקעות בין ינאית ובין סמילנסקי. הדבר התבטא במכתבו של האחרון לווייצמן ב-25 באפריל, שבו קרא לו להימנע מלהשקיע כספי סיוע של ועד הצירים במתן עזרה למושבות, שכן רבים מאיכריהן דווקא התעשר בשנות המלחמה, והציע להשקיעם ברכישת קרקעות ובהלאמתן.⁴⁵ בתזכיר ששלח ועד המתנדבים בעקבות הוועידה למפקדה הצבאית הבריטית, נכתב כי הם שואפים להילחם בנשק בחזית הארץ-ישראלית: הגברים – כרגלים ורוכבים, הנשים – כפלוגה של אחיות רחמניות ובתפקידים המתאימים להן בעבודות הצבא האחרות.⁴⁶ במהלך החודשים מרס-אפריל נטתה הכף לחיוב ההתנדבות בחוגי מפלגות הפועלים, ובהדרגה היא הסתמנה כנתיב המועדף על מחנה הפועלים הארץ-ישראלי להתמודדות עם אתגרי התקופה בנסיבות הקיימות. בחודשים הבאים הוסיפה רוח

42 פרוטוקול מקוצר של ועידת המתנדבים הראשונה בא"י, על הסף (לעיל הערה 1), עמ' 96-99. ראו גם מלכין, האקטיביסט, עמ' 180-181. תכניות לרכישה ועיבוד של קרקעות כאחד מנדבכי העשייה הציונית ב-1918, לצד ההתנדבות או כחלופה מוחלטת לה, הותוו בחוגי הפועלים הבלתי מפלגתיים ובמפלגת הפועל הצעיר בהתאמה. ראו: כצנלסון, אגרות, ב, עמ' 417, 480, 580; הוועד המרכזי של מפלגת הפועלים העבריים בא"י הפועל הצעיר, 'ממורנדום להקומיסיה הציונית', הארץ והעבודה, ב-ג (אייר-סיון תרע"ח), עמ' 100-101.

43 רחל ינאית, 'בימי מלחמת העולם הראשונה', בתוך: יצחק בן-צבי ואחרים (עורכים): ספר השומר: דברי חברים, דביר, תל אביב תשי"ז, עמ' 202.

44 זאב צחור, 'הוויכוח במפלגות הפועלים הארצישראליות על הגיוס ל"גדוד העברי"', קתדרה, 3 (1977), עמ' 32-35.

45 מכתב סמילנסקי לווייצמן, 25.4.1918, גנוך ויצמן; הרצאת משה סמילנסקי, 'לשאלות ההתישבות החקלאית', יוני 1918, ש.ם.

46 'התזכיר שהגיש ועד הגדוד למפקדה הצבאית', על הסף (לעיל הערה 1), עמ' 100.

התזוית שחוללה ההתנדבות לטלטל אנה ואנה את תקוות הפועלים להשתתף בתהליך המהפכני שהתדפק על פתחם.⁴⁷

הטיפול בפניית המתנדבים להתגייס השתהה מסיבות שונות, בכללן החשש הבריטי מפני גיוס צעירים יהודים ממוצא רוסי בשל המהפכה הבולשביקית, הרתיעה מתגובת הערבים והקיפאון בחזית.⁴⁸ הסתייגותו של הגנרל אדמונד אלנבי, מפקד הצבא הבריטי בארץ ישראל, מהמתנדבים הארץ-ישראליים התרככה בהדרגה בעקבות הגעת ועד הצירים ארצה ב־4 באפריל. וייצמן, שעמד בראש ועד הצירים, נועד עם ועד המתנדבים כעבור ארבעה ימים. בחלקה האחרון של הפגישה השתתף גם ליאון סימון, חבר ועד הצירים ומראשי ההסתדרות הציונית בבריטניה. הוא ציין שהשתתפו בה שמונה או עשרה נציגים של המתנדבים, 'ובהם אישה אחת' (ינאית), ותיעד שיחה שקיים בתום המפגש עם אחד הצעירים שעשה עליו רושם של איש תכליתי (אפשר לשער כי מדובר בגולומב או בהוז) – לעומת סמילנסקי, שהנימוק העיקרי שהציג להתנדבות היה 'הרגשה פרימיטיבית (primitive instinct) להילחם למען ארצם'. צעיר זה סיפר לו ש'מספר המתנדבים הפוטנציאליים הוא לעת עתה 400, 600 גברים ו־200 נשים, שאף הן מוכנות להילחם אם יהיה צורך'.⁴⁹

וייצמן לא פסל על הסף את האפשרות להתנדב, אבל העניק עדיפות לגיוס צעירים יהודים לגדודי עבודה, שאמנם יפעלו בחסות הצבא הבריטי, אך יפנו את מעייניהם לא לחימה אלא לעיבוד קרקעות המצויות בבעלות השלטון. בדרך זו, קיווה, ינצלו היהודים את ההזדמנות שנוצרה עקב אי-הבהירות בתחומי החיים האזרחיים בשל חילופי השלטון בארץ ישראל, לצורך קביעת עובדות בשטח והנחת תשתית להתפרשות המידית באזורים נבחרים. הוא ראה בהשגת שליטה יהודית בקרקע רבה ככל האפשר, בתקופת בין השמשות של חילופי שלטון אימפריאלי, את אחד מעיקרי מדיניותו. וייצמן סבר שהזדמנות הפז שנקרתה לידי הציונות לשם כך היא קצרת מועד, עד שתוקפא המציאות הקיימת בתחום האזרחי בצפייה לוועידת השלום שתכריע את גורל השטח הנכבש. זה גם היה הגורם הרוחף מבחינתו של וייצמן לקשר שיצר עם אנשי 'השומר', באמצעותה של ינאית, שמטרתו בדיקת היתכנות התכנית שהטווה אהרן אהרנסון להשתלט על שני מיליוני דונם קרקע שכרגע אינה מעובדת בנגב. הנימוק היה מתן מענה לצורכי אספקת המזון לצבא הבריטי, שאותה תספק עבודה של מגויסי הגדוד העברי מקרב המתנדבים הארץ-ישראליים. במכתבו רב החשיבות לשר החוץ הבריטי, ארתור ג'יימס בלפור, ב־30 במאי, העמיד וייצמן את 'התכנית הקרקעית' כאחד משלושת האדנים של מדיניות הגשמת הבית הלאומי בארץ ישראל, לצד רכישת הכותל המערבי והקמת אוניברסיטה עברית בירושלים. השקפתו הפוליטית הייתה כי הגדוד העברי הארץ-ישראלי חיוני, בייחוד אם יקדיש את מרצו לעבודה בקרקעות בלתי מעובדות, ולאזו דווקא ישחית את זמנו על לחימה בחזית.

47 צחור (לעיל הערה 44), עמ' 30-39; שפירא, חרב היונה, עמ' 130-140.

48 עילם, הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, עמ' 210-211.

49 יומן ליאון סימון, 9.4.1918, ארכיון אחד העם, בית הספרים הלאומי, Arc 4° 791/1890

עקב ההסתייגות שהביעה הקצונה הבריטית בארץ מפני מתן פרשנות ליברלית לעקרונות המנחים של קיום סטטוס קוו בחיי תושבי הארץ עד שיוחלט על כינון שלטון אזרחי קבוע בה בהתאם לכללי אמנת האג בנושא, היא המליצה לבלפור להימנע מלהתיר את מימוש 'התכנית הקרקעית'. פירושה של הקצאת גושי קרקע גדולים, שהבעלות עליהן אינה פרטית, לעיבוד יהודי בפיקוח צבאי בריטי, הייתה יצירת תקדים המבטיח גם בהמשך שליטה ונוכחות יהודית של קבע בהם. המגעים בנושא נמשכו מאחורי הקלעים כל תקופת שהותו של וייצמן בארץ עד ספטמבר, ובסופו של דבר הסתיימו בלא כלום.⁵⁰

עם זאת, נכונותו של וייצמן לטפח ולקדם את רעיון הגרוד העברי הארץ-ישראלי, ובכלל זה את גיוסן של נשים לשירות בו כיחידת עזר, נשענה במידה רבה מאוד על הכוונה להסתייע בהן כמקור כוח אדם מאורגן, שנועד לו התפקיד להימצא זמין להוצאתה הזריזה של תכנית הקרקעות מן הכוח אל הפועל, אם תושג הסכמה עם הבריטים על יישומה. תכנית זו עתידה להעלות חרס, ובמידה מסוימת היה זה אחד הגורמים העקיפים לאי-גיוסן של הנשים בסופו של דבר. וייצמן ניסה לגבש מתווה שיאפשר גם את שילובן של הנשים בפעילות חקלאית, שתתבצע בחסות צבאית בריטית. הוא הוטרד פחות מסוגיית מעמדה הצבאי הפורמלי של יחידת נשים מעין זו ומן הסממנים הטקסיים החיצוניים שיוקנו לה.

באותה שעה התייצב בחריפות נגד הגיוס אליעזר יפה, אחד מבכירי הפעילים בהסתדרות הפועלים החקלאית. בכלל זה הוא כפר גם בתבונה ובתועלת של גיוס הנשים. יפה, מראשי מפלגת הפועל הצעיר ומדמויות המופת שהעמיד מקרבו מחנה הפועלים בימי העלייה השנייה, היה האדם שהטיח את הדברים המרים והנוקבים ביותר לכתובתן של המתנדרות. וכך אמר באספת המפלגה שהתקיימה בחג הפסח:

כמה שקשה לנגוע ברגשותיהן של אחיותינו המצטרפות לרעש ה'הצטרפות' (ההתנדרות), אי אפשר לבלי להעיר על חלקן המביש בכל 'הריקוד' הזה. מביש, יען כי לבגן הרי הכל שקר אף מדעת ומרמה עצמית והדרית. הן גלויה להן ל'מצטרפות' שלנו

50 ראו: מכתב וייצמן לבלפור, 30.5.1918; חיים וייצמן, אגרות (ערכה דבורה ברזילי), ה, מוסד ביאליק, ירושלים תשל"ז, עמ' 233-240; יהודה ריינהרץ, חיים וייצמן: עלייתו של מדינאי, ב, הספרייה הציונית, ירושלים תשנ"ו, עמ' 249, 253-255; שמעון רובינשטיין, ברקיע הציפיות: המדיניות הקרקעית של 'ועד הצירים', 1918, י' גולן, ירושלים 1993, עמ' 83-90, 113-143; דוד ויטל, המהפכה הציונית: שלב ההכרעה, ג, עם עובד והספרייה הציונית על יד ההסתדרות הציונית העולמית, תל אביב תשנ"א, עמ' 263-265. ז'בוטינסקי חלק בחריפות על עמדת וייצמן וגרס כי העיסוק בתכנית הקרקעית ובהקמת האוניברסיטה העברית הוא טפל (כולול תיאר זאת כהכנת רשימת פרופסורים לאוניברסיטה ואספקת לחם לצבא הכיבוש). לדידו, העיקר היה הכנת תשתית לחוקה מדינית של ארץ ישראל ועיבוד תכנית לאכלוס שיטתי של ארץ ישראל ביהודים. בסופו של דבר פסק ז'בוטינסקי כי ועד הצירים עסק רק במלל ו'הדבר הממשי היחיד הוא הלגיון העברי'. מכתב ז'בוטינסקי לווייצמן, 3.5.1918, זאב ז'בוטינסקי, איגרות, ב: 1914-1918 (ערך דניאל קארפי), ירושלים תשנ"ה, עמ' 200-201; מכתב ז'בוטינסקי ליוענה ז'בוטינסקי, 26.7.1918, שם, עמ' 220.

כי אל תחת הכדורים לא ישלחו אותן, גם אם תוספנה על זה להג כהנה וכהנה (אף 'אחיות רחמניות' אנגליות ממש כמה אנו רואים במחנות הצבא הבריטי כאן? וכפירות כמה?), וכל ענין 'הרשימה של מצטרפות' איננה אלא סתם: אם 'החברים' משתכרים מיי"ש הצטרפות [...] תשתכרנה 'החברות' למצער מן הריח של היי"ש הנודף מסביב [...] ואמנם רובן של החברות תמימות הן בכל הענין הזה; אולם המנהיגות שלהן מה אתן?! מבנות ישראל על סף תקומתו של ישראל מותר לדרוש יותר אחריות בפעולתן, ואל להן ללכות את האש אשר ידיהן הן לא תחתינה אותו.⁵¹

המנהיגה הבכירה של אותן 'בנות ישראל' הייתה כאמור ינאית. ב־12 במאי היא כתבה ליצחק בן־צבי ותינתה בפניו את דאגתה מדוע לאחר שנות פעילות פוליטית אינטנסיבית בארצות הברית של ארגון 'החלוץ' בחסות חברי פועלי ציון, יוצאים מקרבו לארץ ישראל 120 איש בלבד שהתנדבו לשרת בגדוד העברי האמריקני. זאת בשעה שמהדיעות המעורפלות שהגיעו לארץ ישראל מעת לעת התקבל הרושם ש'החלוץ' מונה אלפים, והיו גם שהעריכו שהוא מונה רבבות. בסרקוזם העירה: 'טררם יהודי גדול, אספות ופזמונים – ולמעשה דלות וחרפת פנים'. על עצמה העידה: 'אנכי כשאני לעצמי אחשוב לי לאושר הכי גדול בחיי – כניסתי לגדוד'.⁵²

כעבור ימים אחדים נפל הפור. לאחר משא ומתן שארך כמה חודשים והואץ בעזרת תיוכם של וייצמן, ז'בוטינסקי ואהרנסון, קיבל אלנבי ב־16 במאי אישור ממשרד המלחמה הבריטי לגייס את המתנדבים הארץ־ישראליים. המידע בדבר האישור נודע טיפין־טיפין בשבועות הבאים, והגיוס עצמו החל באמצע יוני, לאחר שובו של וייצמן מפגישתו עם האמיר פייצל ב־4 ביוני. האישור כלל גניזות רבות מהתביעות שגובשו בוועידת המתנדבים, ובהן מתן תקציב מיוחד לארגון הגיוס, הכשרת כוחות ארטילריה ופרשים מקרב המתגייסים, אימונים צבאיים בארץ ישראל וגם גיוסן של נשים.⁵³ סמילנסקי ציין בזיכרונותיו: 'נאלצנו להפרד מן החברות שלנו, והן לא עכבונו'.⁵⁴ נראה שדבריו מרמזים לדיונים פנימיים שהתקיימו בוועד המתנדבים ואף בחוגים רחבים יותר בקרב המתנדבים בנוגע לאפשרות שהגברים יתנו את גיוסם לצבא הבריטי בצירופן של המתנדבות. כך למשל, במכתב ששלחה שפרה יחיאלית, מפעילות תנועת המתנדבות בירושלים, לרחל ינאית, היא דיווחה על אספת חברות שבמהלכה נבחרה לוועד החברות המקומי בין היתר גם גיטה וייצמן, אחותו של חיים וייצמן, ורחקה בה:

51 אליעזר יפה, 'קטעי פרקים מיומני', כתבים, ב, תל אביב תש"ז, עמ' 148.
52 מכתב רחל ינאית ליצחק בן־צבי, 12.5.1918, א"מ, פ-2061/20. להערכת ממדי ההתגייסות של פועלי ציון בארצות הברית ראו: רחל רוז'נסקי, זריות נפגשות: פועלי ציון בצפון אמריקה 1905-1931, מכון בן־גוריון לחקר הציונות וישראל, קריית שדה בוקר 2004, עמ' 252.
53 בן־ששון (לעיל הערה 3), עמ' 506; עילם, הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, עמ' 218.
54 סמילנסקי, 'הגדוד', בוטנאי, 14.7.1937.

מתי תבואי כבר? קוצר הרוח גדול מאוד. נדמה לי כי מחמיצים שעות כושר ומעכבים את שעת הפתרון. בדבר אחד לא הייתי רוצה: שיצא גדוד הגברים לעבודה (לצבא) לפנינו; מוטב שימשך הדבר בכללו עוד חודש ויתחיל הכל ביחד כמו שתארנו לנו בשעות 'התמימות' שחלפו.⁵⁵

על אף הלוך רוחות זה, התובע לעכב את גיוס הגברים עד שתושג הסכמה לגיוסן של הנשים, התניה כזאת לא נוצרה בפועל.

ב-19 ביוני דיווח וייצמן לנחום סוקולוב, עמיתו הבכיר לניהול ענייני הציונות בבריטניה, ששהה בלונדון, כי כמה מאות גברים כבר התנדבו והוסיף: 'מאות רבות של נשים ונערות משתוקקות גם כן לבצע עבודה'.⁵⁶ הניסוח הדרוש שמעי שנקט, שאפשר לפרשו כהתגייסות לצורכי עבודה ולחלופין להבין שמדובר בשירות צבאי – לא היה מקרי לנוכח העדפתו שחלקם לפחות יועסק בסופו של דבר בפיתוח התכנית הקרקעית. כך או כך וייצמן נקב בנתון מספרי מופלג בהחלט. ב-21 ביוני כתב ועד המתנדבים לאלנבי, הודה לו על הסכמתו לאפשר למתנדבים 'להלחם ולמות בעד שחרור ארץ אבותינו' והוסיף:

ברגע הגדול הזה אין אנו יכולים לא להביע לך את צערנו: עוד עב אחד מעיב את שמי אשרנו – חברותינו עוד טרם השיגו את רשיוןך להתגייס. אנחנו רגילים לעבוד עמהן שכם בשכם בכל עבודותינו ויחד עמהן יצרנו גם את מחשבת ההתנדבות. אנו מחלים, איפוא, את פניך בטרם שיגמר גיוסנו. פקד גם עליהן להתגייס, ואפשר להן למלא את תפקידיהן בלגיון העברי וכן גם כאחיות צבאיות במגן דוד אדום. כך יהיה המפעל הכביר אשר עשית מלא ושלם, ושמך יהיה חקוק לנצח באותיות זהב על הלוחות של ההיסטוריה העברית.⁵⁷

הבקשה הפורמלית לבריטים כי ישוּבו וישקלו את עמדתם בנוגע לגיוס הנשים נמסרה ימים ספורים קודם לכן, בתיווכו של וייצמן, לבריגדיר-גנרל גילברט פלינגהם קלייטון (Clayton), הקצין המדיני הראשי במפקדה הבריטית במצרים, והוא העביר את הפנייה בנושא לגורמי הממשל המוסמכים בלונדון. משרד המלחמה השיב למשרד החוץ הבריטי ב-25 ביוני, בשמה של מועצת הצבא (Army Council). במכתב צוין כי המועצה מביעה שביעות רצון לנוכח ההתלהבות שבה מתבצע הגיוס של יהודי ארץ ישראל לגדודים העבריים. באשר לגיוס נשים יהודיות לשירות ביחידה צבאית מסייעת של נשים, הודיעה מועצת הצבא שהסוגיה כבר נדונה בעבר ו'לצער הרב' אי-אפשר לאשר את גיוסן.⁵⁸

55 מכתב שפרה יהיאלית לרחל ינאית, ללא תאריך, א"מ, פ-2061/35.

56 מכתב וייצמן לסוקולוב, 19.6.1918, וייצמן, אגרות, ח, עמ' 246.

57 Letter of the Committee of Jewish Volunteers to General Sir Edmund H. H. Allenby, 21.6.1918, א"מ, פ-2061/35. הנוסח המובא כאן מבוסס בעיקרו על התרגום בעברית של מכתב זה הנכלל באותו תיק.

58 Letter of the War Office to the Under Secretary of State, Foreign Office, 15.6.1918, National Archives, FO 371/3409, א"מ, מ-4545/3409.

נראה שההודעה הסתמכה על החלטה קודמת של מועצת הצבא בחודש אפריל. החלטה זו התקבלה במענה לפניית שגרירה היהודי של בריטניה בארצות הברית, לורד רדינג (רופוס דניאל אייזקס, Reading), בעקבות בקשתו של יעקב דה האז (de Haas), מזכיר הנהלת ההסתדרות הציונית באמריקה. השגריר המליץ לבחון את האפשרות להיעתר לרצונן של נשים יהודיות המעוניינות להתגייס ליחידת עזר של נשים שתשרת בארץ ישראל כחלק מהגיוס שהתנהל באמריקה לגדוד שהוקם שם. המועצה פסקה שההצעה לגייס את הנשים אינה ניתנת ליישום ('impracticable').⁵⁹

המתנדבות, שלא היו מודעות למתרחש מאחורי הקלעים, הוסיפו להיערך לקראת בשורה חיובית. לטיפוחה של האשליה תרמה גם התנהלותם של מפקדים בריטים כגון דבריו של הבריגדיר-גנרל קלייטון בטקס קבלת פנים שהתקיים בחצר בית הספר לבנות ביפו ב-25 במאי. לאחר שצפה בתרגילי ההתעמלות של בני הנעורים, שאותם דימה לצאצאי המכבים, אמר קלייטון ש'המכבים, כמו המכביות, מוכנים כבר לגדוד'.⁶⁰ אף ז'בוטינסקי ייחס חשיבות רבה להבטחתו של קלייטון 'לסמוך את ידיו על בקשתן של הבנות' להתגייס.⁶¹ ב-17 ביוני רשמה ברכה חבס, צעירה תל-אביבית בת שמונה עשרה, ביומנה: 'אתמול בא הר"ר ויצמן [לאחר שובו מהפגישה עם פייצל ומהתייעצויות במצרים] והביא את התשובה המוחלטת שגם הצעירות מתקבלות לגדוד! איזו התעוררות! חשק נורא תקף אותי ג"כ [גם כן] ללכת. אבל מי יודע אם יקבלו אותי, אני יותר מדי צעירה. נראה'.⁶² הלך הרוחות רווי השמועות הוה, שהיה נטול בסיס של ממש, טלטל לכאן ולכאן את המתנדבות הפוטנציאליות. ברוח דומה תבע ועד המתנדבים ביפו מעמיתיו בירושלים לשלוח לו מיד רשימה מפורטת של כל הנשים החפצות להתגייס תוך ציון פרטני של שמן, גילן, מצבן המשפחתי, השכלתן, ידיעת שפות זרות, מקצוע עבודתן עתה והמקצוע הצבאי שהן מעוניינות להשתלב בו – 'אחיות, עבודות עזר שונות, מבשלת, ליד הסוסים, משרד, שופרית, עגלונית'.⁶³ ב-25 ביוני הודיעה רחל גוטמן בשם הסניף הירושלמי של המתנדבות לוועד המתנדבות ביפו כי 'קהל גדול של צעירות מכל השדרות דורשות "קבלונו", אך ועד הגדוד בירושלים ביקש שלעת עתה כל יצורפו לרשימת המתנדבות מחשש שהדבר יפגע בגיוסם של הגברים, שהוא כרגע

59 Telegram of Lord Reading to the War Office, 19.4.1918, Letter of the War Office to the Under Secretary of State, Foreign Office, 24.4.1918, and telegram of the War Office to Lord Reading, 27.4.1918, National Archives, FO 371/3407 4545/3407-מ, א"מ.

60 ב"ח [ברכה חבס], 'מיומנה של נערה', קונטרס, חוברת שמד, ג' אב תרפ"ח (20.7.1928). ברכה חבס, שנולדה במשפחה דתית, הייתה לימים חברת מערכת דבר, עיתונאית וסופרת פורייה של תולדות תנועה העבודה.

61 מכתב ז'בוטינסקי לנינה ברלין, 28.5.1918, ז'בוטינסקי, איגרות, ב, עמ' 207.

62 [חבס] (לעיל הערה 60). שמה של חבס לא נכלל ברשימות המתנדבות מאותם הימים, אולי מפאת גילה ואולי משום שהתחרטה.

63 מכתב דב הוז ושפרה יחיאלית לחברי הגדוד העברי בירושלים, סיון תרע"ח [ללא תאריך מדויק], א"מ, פ-26/2061.

הדבר הקונקרטי העומד על סדר היום. הטענה שהועלתה בירושלים נגד הגיוס הייתה שמקומות העבודה החשובים בעיר (בתי הספר, המשרדים, הבנק) 'מתרוקנים' מצעירים, והם עלולים להתרוקן גם מצעירות. גוטמן הבטיחה שירושלים יכולה 'לתת 100 ויותר צעירות מכל השדרות', וביקשה את חוות דעת הוועד ביפו אם לרשום צעירות חדשות מכל ה'שדרות' (כלומר מהעדות ומהקבוצות החברתיות השונות בעיר) או 'לקבל רק צעירות [נוספות] אינטליגנטיות כדי שתקטן האחריות שאנו מקבלות עלינו'. בהקשר זה ציינה שג'יימס דה רוטשילד (כנו של הברון), שהיה חבר בוועד הצירים וניהל תעמולת גיוס ענפה בירושלים) רוצה לגייס מאות צעירות, 'ואז יפזרו אותן לא רק בגרודים שלנו, כי אם גם בכל הגרודים הבריטיים אשר פה. הוא בעד זה שיקבלו גם צעירות בעלות מוסריות מסופקת ותטהרנה בגרוד'. נגד זה, הבטיחה גוטמן, 'נעמוד בכל תוקף ומבלי בדיקה הגונה לא נקבל שום צעירה'.⁶⁴ השאלה אם נכון להקפיד על איכות המתגייסות או לקבל בזרועות פתוחות את כל החפצה בכך, ללא קשר לשאלה אם עד כה התפרנסה למשל מעיסוק בזנות, נותרה תאורטית בלבד בנסיבות המקומיות. עם זאת תופעת הזנות, על הקשריה המגדריים, המוסריים והבריאותיים, הייתה חלק בלתי נפרד מתהליכי התגייסותן של נשים לתפקידי עזר צבאיים בימי מלחמת העולם הראשונה באירופה, אף שידוגש כי הרכילות בנוגע למעשים החריגים מבחינה אתית ומבחינת הנורמות הצבאיות שנקשרו בה הייתה רבה במידה ניכרת מאלה שאירעו בפועל.⁶⁵

כל עוד לא יצאו הגברים לדרכם הוסיפה לפעם התקווה שגם הנשים יצטרפו אליהם. ההתנדדות הנה והנה בעניין הגיוס השתקפה בדבריה של ינאית בשיבת מרכז פועלי ציון שהתקיימה ב-26 ביוני ובה נדונה סוגיית 'סידור העבודה' בין פעילי המפלגה ערב יציאת הגרוד מהארץ. על עצמה אמרה: 'השתתפותי בעבודת ההתנדבות מראשיתה, האחריות הגדולה הקשורה בהתנדב החברות, אינה נותנת אפילו מקום לדבר ולחשוב אפילו על זה שאוכל להשאר'.⁶⁶ התנדדות זו ניכרה גם בכינוסים נוספים שנערכו ערב יציאת הגברים לגרוד. באספה כללית של הפועלות באזור יהודה שהתקיימה ב-24-27 ביוני ובוועידת הפרדה של חברי ההסתדרות החקלאית שנערכה מיד בעקבותיה ב-27-29 ביוני, הציגה רחל כצלסון (לימים, רובשוב-שז"ר) מהבלתי מפלגתיים את עמדתה נגד ההתנדבות. בסגנון מרוסן ומאופק – שהרי הפור בזכות ההתנדבות כבר נפל וכמה מחבריה הקרובים בחרו להתנדב, בהם ידידה האינטימי ברל כצלסון – הביעה את הסתייגותה מפני הערצת המוות ואת סלידתה מפני המשמעת העיוורת; שתי תכונות מרעילות שחשה כי פושטות בחיי היישוב ומעייבות על ההומניזם ועל שלילתה העקרונית של 'מלחמה' שרווחו עד כה

64 מכתב רחל גוטמן לוועד המתנדבות, ט"ו תמוז תרע"ח (25.6.1918), א"מ, פ-2061/35.

65 Abigail Jacobson, *From Empire to Empire: Jerusalem between Ottoman and British Rule*, Syracuse University Press, Syracuse 2011, pp. 69-73; Noakes, *Women in the British Army*, pp. 76-80; שילה, *אתגר המיגדר*, עמ' 219-240; גופר 'האשה הציונית', עמ' 277.

66 פרוטוקול מרכז פועלי ציון, 26.6.1918, אה"ע, IV-403-39.

בחוגי הפועלים. בה בעת, בסוג של השלמה עם גורלן של הנשים שביקשו להתנדב לגדוד וכידיעה שהן בכל זאת נשארות בארץ, בירכה כצנלסון את 'ערך השתתפותה של האשה בגדוד, על הצעד ההסתורי שבדבר, בלכתה יד ביד את הגבר למלחמה, שאין דוגמתו בתולדות ישראל'.⁶⁷ את 'פרפורי הנפש' הנדונים של הנשים ערב היציאה לגדוד סיכמה בזהירות עדה פישמן, מהבולטות בנשים שהתנגדו להתנדבות וחברת השורה השנייה במפלגת הפועל הצעיר: 'פועלת זו לבה מפרפר כעת מתוך תשוקה להשתתף בגדוד, להיות חלק מהגדוד העברי – וביחד עם זה יפעם לבה מאהבה לעבודה ולאדמה ורצון נעור בקרבה להמשיך את עבודתה ולמלא בעבודה את מקומות החברים ההולכים'.⁶⁸ בדומה לנשים שהתנגדו למלחמה מראשיתה ובמהלכה ניסו לטפח במדינותיהן הלכי רוח פציפיסטיים ללא הצלחה יתרה, גם במקרה הארץ-ישראלי ידעה פישמן היטב כי בפולמוס העיקרי ניגפו היא וחבריה. ואולם בנוגע לנשים נחלה ביישוב עמדת שוללי ההתנדבות ניצחון. הישג זה אמנם לא היה תלוי בהם, אלא בהתנהלות הבריטית, אך על מנת שיניב את התועלת הערכית, הארגונית והפוליטית המקווה, עתה נחוץ היה שלא לחדד ניגודים אלא דווקא להקותם. פסוקה של כצנלסון, לא בפומבי כי אם בינה לבינה – ביומנה, היה מר, מיוסר ונורא ממנו: 'לא, לנו לא יהיו ילדים. יש שבא בחילוף הדורות דור אשר את כל מעיינות החיים אשר הנצח הכין בשביל הנצח לוקח לעצמו, מבלי להשאיר כלום לדור שיבוא אחריו'.⁶⁹ תחזיתה אמנם התבדתה, בין היתר משום שהמגויסים לא זכו לחזות בחזית ממש, אבל יש בה להעיד על עוצמת הכאב ואימת הרגע בעיני מי שכפרו בכל מאורן בנחיצות ההתנדבות.

הימים שקדמו ליציאת המתנדבים היו גדושים לא רק כינוסים פוליטיים, אלא גם ידעו מפגשים זוגיים מלאי להט נעורים, שאותם היטיבה לתאר ביד רגישה ואמונה ברכה חבס:

הבחורות היו עתה טובות ונוחות, נתפזרו העבים הקלים ככבדים, נשכחו העלבונות [...] ונתברר לכל אחת כי 'אוהבת', אכן 'אוהבת' היא. [בשעת לילה מאוחרת] נתרוקנו אז הרחובות ונתפרדו הכנופיות וכמו ביד פלאים נתכסו גבעות החול, מרחבי החול זרועי גפנים, זוגות-זוגות, צמדים-צמדים. ונתחלפו נשיקות ולטיפות וקלטו חולות דברי חיבה ופיוס, דברי אהבה ואמונה, ונדמה היה: רוצים אלה לקנות עוון נזירות הימים הבאים.⁷⁰

67 עדה פישמן, 'מועידת הפועלות ביהודה', הארץ והעבודה, ד (אלול תרע"ח), עמ' 64-66; ר"כ ורחל כצנלסון, 'על ההתנדבות (דברי נעילה בוועידת הפרידה)', בתוך: הנ"ל (עורכת), דברי פועלות: מאסף, מועצת הפועלות, תל אביב תר"ץ, עמ' 75-77; הנ"ל, אדם כמו שהוא: פרקי יומנים ורשימות (ערכה מיכל הגיתי), עם עובד, תל אביב 1989, עמ' 150, 189.

68 פישמן, שם, עמ' 64.

69 כצנלסון, אדם כמו שהוא, עמ' 153. ההדרגה שלי. לפציפיוס הנשי בימי מלחמת העולם הראשונה ראו: Susan R. Grayzel, *Women and the First World War*, Longman, London 2002, pp. 79-97.

70 ברכה [חבס], 'הימים האחרונים', תרפ"ג, התפרסם בקונטרס, חוברת שמד, ג' אב תרפ"ח (20.7.1928).

מעבר לתמונה המופלאה שציירה חס על אודות צעירי היישוב ערב השתלבותם בחיי הצבא, נדמה שאפשר לומר שזו הייתה אחת הדרכים היחידות שבהן השתתפו נשים בפועל בחוויית ההתנדבות לגדוד העברי ב־1918.

באספת הפרדה מהמתנדבים שקיימה מפלגת פועלי ציון ב־1 ביולי, הבהירה ינאית שכעת מפלגתם מורכבת משלושה חלקים: החברים שכבר הולכים, החברות שעוד תלכנה, והחברים הנשארים. היא הדגישה שחברות פועלי ציון הן הגרעין המאורגן המפלגתי היחיד בקרב הנשים החפצות להתגייס, וזהו חידוש מהותי, שכן עד 1918 לא שררה תופעה כזאת של התארגנות על בסיס נשי במפלגתם. ינאית הכריזה שבכוונתה להוסיף להיאבק למען הגשמת האידאל שהן מאמינות בו – להתגייס לצבא ולהצטרף לגברים.⁷¹ בטקס שהתקיים בתל אביב ב־3 ביולי מסר וייצמן למתגייסים דגל שנתפר בידי נשות תל אביב, ולכל אחד ניתנה עוד תשורה סמלית: מטבע כסף שהוכן ב'בצלאל'. המטבע היה עשוי בסגנון המטבע הרומית שהותכה בידי טיטוס אחרי חורבן ירושלים בשנת 71 לספירה, אלא שבמקום Judea Capta (יהודה השבויה) נטבעה בה בעברית הכתובת 'יהודה המשתחררת'. ההבדל החזותי בין שני המטבעות תואר בביטאון מפלגת הפועל הצעיר, הארץ והעבודה: 'שם אשה עבריה אסורה בכבלים כורעת תחת התומר ולגיונר רומי ניצב עליה בגאווה, וכאן האשה העבריה זקופת קומה מנתקת את הכבלים והלגיונר הרומי עוקר את רגליו ובורח'. נוסף על ההיבט הסמלי, לבחירה ב'אישה העבריה' כמבטאת ומשקפת את החירות והגאווה הלאומית המתחדשת היה גם בסיס ראלי – ולא רק ארכיטיפי מיתולוגי, רומנטי, אמנותי המשקף מסורות חזותיות נפוצות בתרבויות מגוונות כגון 'מריאן', הדמות האלגורית והסימבולית שייצגה את רעיונות המהפכה הצרפתית – בדמותן הקונקרטי והמוחשית של הנשים שחפצו להתנדב לגדוד. אלמנט זה בולט גם באיור של האמן זאב רבן, שבו בחר יעקב בן־דב להופיע על כריכת אסופה ובה עשרים גלויות שצילם והפיק ושהוקדשה לתצלומים מהוויי הגדודים העבריים. נראית בו אישה עברייה צעירה ובוטחת, האוחזת בידה האחת בדגל הגדודים העבריים ובידה האחרת מחזיקה מגן שעליו חקוקים שמות שנים עשר שבטי ישראל.⁷² רוח התקופה ניכרה בבחירות האמנותיות הללו, שנבעו גם ממראה עיניים

71 פרוטוקול אספת פרדה של חברי מפלגת פועלי ציון, 1.7.1918, אה"ע, IV-130-11.

72 סמילנסקי, 'הגדוד', בוטנאי, 14.7.1937; 'בעולמנו', הארץ והעבודה, ד (אלול תרע"ח), עמ' 79; אליק מישורי, שורו הביטו וראו: איקונות וסמלים חזותיים ציוניים בתרבות הישראלית, עם עובד, תל אביב 2000, עמ' 202-203, 210-213; יעל גילעת, 'אמהות ולאומיות: קולן של נשים אמניות בשיח השכול וההנצחה', ישראל, 18-19 (2011), עמ' 246-247. אלמנט ברוח דומה, המציבה את האישה במרכז של ההתגייסות לגדוד העברי, מופיע בכרזה שבה נראית 'בת ציון' (המדמה את העם היהודי) התובעת 'אני רוצה את ארצנו הישנה חדשה! הצטרף לגדוד העברי'. הכרזה פורסמה בעיתון ביידיש שיצא לאור בארצות הברית ב־1918 ברוח כרות הגיוס הידועה מימי פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שבה נראה שר המלחמה הבריטי הורישו קיצ'נר מצביע לעבר הצופה ותובע: 'רוצה אותך'. ראו: David Ben-Gurion (ed.), *The Jews in Their Land*, Aldus Books, London 1966, p. 295

ומהפנמת אווירה רעיונית שבה הצירוף – אישה, צבא, לאומיות וחירות – הצטייר כמכלול רכיבים המתלכדים יחדיו לביטוי נאמן ואמין של מסכת התקומה העברית. לנוכחות הנשית הבולטת בעיצוב האקלים הרגשי של ימי הגיוס, כמו שניכר גם במישור החזותי-אמנותי, נמצאה מקבילה חלקית מאוד ככל שהדברים אמורים בשאיפתן הבסיסית והראשונית של המתנדבות: לקבל את המדים והסמלים ולהצטרף לחבריהם ברכבת הנוסעת דרומה למחנה האימונים הצבאי במצרים.

פעילותן של ועד המתנדבות

רכבת המתנדבים שיצאה מתל אביב ב־4 ביולי התעכבה בדרכה ללוד, שכן התגלה כי בין הנוסעים הסתתרו גם מתנדבות. הן הורדו לאחר כבוד מן הרכבת והוסיפו ללכת אחריה ברגל עד לוד, שם נפגשו מתנדבי תל אביב עם אלה שבאו מירושלים. בשעות הערב נסעו רכבות המשא למצרים.⁷³ חמישה ימים לאחר מכן, במכתב ששוגר לגנרל אלנבי ב־9 ביולי, תבע גוף חדש ושמו 'ועד המתנדבות' להקים פלוגה צבאית מיוחדת של נשים יהודיות, שאף זכתה לראשי התיבות: (Jewish Women Military Unit) – J.W.M.U. זה היה הראשון בסדרה של שלושה מכתבים ששיגר ועד המתנדבות לאלנבי בחודש יולי.⁷⁴ מתכונת פעולת הוועד, שהתבטאה בשיגור עוד ועוד מזכרי שכנוע למפקדה הצבא הבריטי, הייתה המשך ישיר לדפוס הפעולה של ועד המתנדבים.⁷⁵ במכתב הוגדרו ארבעה עקרונות שהמתנדבות ראו בהם עקרונות מהותיים: 'כל המתנדבות העבריות מרוכזות בפלוגה צבאית אחת מאוחדת ושלמה, וסימן עברי מיוחד לה. המתנדבות עובדות בתפקידיהן קבוצות-קבוצות, בכדי שהכלל יוכל להיות ערב בעד כל פרט ובכדי שכל פרט ידע וירגיש, כי אחריות הכלל מוטלת עלי'.⁷⁶ בעצם הן ביקשו לייסד יחידה מוגדרת, בעלת סממנים לאומיים יהודיים, שהשירות בה הוא בחבורות ולא כבודדות, ושיקשה על התנהגות ועל התנהלות שאינן הולמות את הצרכים הלאומיים. כל אלה נועדו ליצור מסגרת ארגונית וחברתית שאינה מעניקה דווקא מענה לשאיפותיו של פרט זה או אחר (פרנסה, זוגיות, הרפתקנות וכדומה), אלא מגבשת גוף בעל מחויבות מתמשכת למטרות הפוליטיות שלשמן ולמענן המתנדבות מתגייסות לשירות הצבאי. עמדה עקרונית זו של ועד המתנדבות עמדה בניגוד לגישה שבצבצה פעמים בדברי המתנדבות, שלפיה אין זה משנה כלל מה הן יעשו

73 סמילנסקי, 'הגדוד', בוסתנאי, 14.7.1937.

74 הרכב חברות הוועד אינו ידוע, פרט לכך שינאית הייתה הדמות הדומיננטית בו והדוברת הראשית מטעמו.

75 ראו למשל: מכתב ועד הגדוד העברי (שעליו חתום אליהו גולומב) אל המתנדבים, ז' ניסן תרע"ח (20.3.1918), א"מ, פ-26/2061.

76 מכתב ועד המתנדבות לאלנבי, 9.7.1918, א"מ, פ-35/2061.

77 כצנלסון, אדם כמו שהוא, עמ' 189; פישמן, תנועת הפועלות בארץ ישראל, 1929–1904, עמ' 62.

בצבא – 'עלינו אפילו לצחצח את נעלי החיל שלנו' או לחלופין 'ישחק הוא ב"פוטבול" ואני אשרת אותו'.⁷⁷ במכתבן פירטו המתנדבות בהרחבה את תחומי הפעילות שהן מבקשות במסגרת 'הפלוגה הצבאית של הנשים העבריות':

1. 'מגן דוד אדום' עם כל התפקידים הקשורים בו. אנו רוצות לטפל בפצוע למן הרגע שנפצע ועד הבריאו והיותו מוכן לשוב לחזית:
 - א. עזרה מהירה בשדה המערכה בתור אחיות רחמניות וסניטרים.
 - ב. אחיות ועובדות בתוך בתי החולים הנודדים (Field Ambulance), בחזית ומאחורי החזית.
 - ג. אחיות ועובדות בבתי החולים המרכזיים שמאחורי החזית.
 - ד. עגלונות ופועלות בטרנספורט המוקדש להובלת החולים משדה הקרב אל בתי החולים וממקום למקום.
2. העבודה המשרדית שבבטליונים העבריים – עבודת הטלפון, הטלגרף וכו' וכו'.
3. עבודה בהספקת המזון באופנים שונים, כפי שהמפקדה הצבאית תמצא לנחוץ.
4. עבודות עזר שונות, כגון – תפירה ותיקון ועבודות ממין אחר כפי שתמצא המפקדה הצבאית.⁷⁸

במכתב הושם דגש על פעילות בתחום הרפואי, והדבר עלה בקנה אחד עם מה שבאותם ימים נחשב באירופה ובארצות הברית כתחום הפעילות היוקרתית ביותר ממגוון האפשרויות להשתתפות נשים במלחמה. במסגרתו יכלו הנשים בו זמנית להימצא סמוך לחזית בטווח בטוח דיו ולמצות את כישוריהן 'הטבעיים' של עזרה וחמלה, בלי לאתגר יתר על המידה את התפקידים המגדריים השגורים. בה בעת העידה הבקשה כפי שנוסחה עד כמה היו המתנדבות מנותקות מההוויה של רפואה נשית בצבא הבריטי. רופאות ואחיות שמ-1917 צורפו אט-אט אל שורות הצבא ושירתו למשל בצרפת, במלטה, ביוון ובמצרים לא נהנו בדרך כלל ממעמד צבאי מוסדר, ולבטח לא הוכללו בהייררכיה הצבאית הפורמלית, על האותות, המדים ויתר הסממנים החיצוניים הנלווים.⁷⁹ וכך, בניגוד לרתיעה הבריטית השמרנית והמסורתית שהופשרה קמעה עקב צרכים ואילוצים מזדמנים, הצהיר ועד המתנדבות הארץ-ישראליות, כי הן אמנם 'עתה כאן בארץ רק 200', אבל מחוץ לארץ התקבלו ידיעות כי נשים עבריות באמריקה מתנדבות עם המתנדבים וכשתצא שאיפתנו לפועל – תרבינה אחיותינו המתנדבות לאלפים בכל ארצות העולם'. הוועד הביע את נכונות המתנדבות להתחיל מיד בהכנות לקראת שירותן, שיתבצע 'בפלשתינה ובמצרים'.⁸⁰ כלומר המתנדבות ויתרו על שאיפתן הראשונית לשרת אך ורק בארץ ישראל, וניאותו

78 מכתב ועד המתנדבות לאלנבי, 9.7.1918, א"מ, פ-2061/35.

79 Grayzel, *Women and the First World War*, pp. 37-41; Leah Leneman, 'Medical Women at War, 1914-1918', *Medical History*, 38, 2 (1994), pp. 171-172

80 מכתב ועד המתנדבות לאלנבי, 9.7.1918, א"מ, פ-2061/35.

להכפיף את עצמן לשיקולי הגיוס וצורכי הצבא שיקבעו הבריטים. ביולי, בדומה לפברואר, הן דיברו בשמן של 200 מתנדבות, משמע שבמהלך חמשת החודשים שבהם התקיימה תעמולה ענפה ביישוב בזכות הגיוס, נותר פורמלית מספר המתנדבות כשהיה. מספר המתגייסים מקרב הגברים לעומת זאת שולש מתחילת פעולת ועד המתנדבים בחודש ינואר. אין לקרוא נתון זה שלא כהלכתו. הנשים שנרשמו בתחילת פולמוס ההתנדבות היו כ-20 אחוזים ממחנה הפועלים הארץ-ישראלי, שמנה באותה עת כאלפיים איש, אבל חלקן נמצא עתה בשטח שבשליטה תורכית בצפון הארץ.⁸¹

המפקדה הבריטית השתתה בתגובתה לפנייתו של ועד המתנדבות. כעבור שבועיים, ב-24 ביולי, התקיים בהר הצופים טקס הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית בירושלים. אלנבי כיבד את הטקס בנוכחותו. וייצמן ניאות להפצרותיה של ינאית לנצל את הזדמנות קבלת הפנים העתידה להיערך לנכבדי המוזמנים לאירוע, ולאפשר לה להציג ישירות וללא תיווך של דרגי משנה צבאיים את בקשת המתנדבות להתגייס. אף שבתקופה זו היה אלנבי מהמפקדים הבכירים הייחודיים בצבא הבריטי שייחסו חשיבות לתפקיד הרפואה הצבאית ולהתמודדות עם מניעת מחלות בקרב חייליו,⁸² ספק אם המתנדבות היהודיות היו מודעות לממד זה בתפקודו כאיש צבא. הפעם בחרו המתנדבות להניח לשותפות עם הגברים בבניין הארץ וניסו לרכך את האוטוריטה הצבאית הבריטית בכירה באמצעות פריטה על הממד הרגשי. במכתב שמסרה ינאית לאלנבי נאמר:

אנו סבורות שיהיה זה חטא בל יכופר אם ניוותר כעת לעמוד מן הצד בשעה שגורל הארץ נקבע; נחטא חטא כפול, הן כלפי אומתנו וכלפי בריטניה. איך נוכל להיות יותר צופות מן הצד בשעה שבנות אנגליה ואמריקה מפגינות אומץ ומחויבות בבואן כל הדרך מארצותיהן תוך סיכון חייהן כדי להושיט את עזרתן? למה תמנע מאתנו, בנות ישראל, החובה הקדושה הזו? [...] דחייה בעניין זה תהיה כה מייסרת מבחינתנו; עד כדי כך מייסרת שנראה בה כפגיעה בכבודה הלאומי של האישה העבריה.⁸³

81 על גודלו המספרי של ציבור הפועלים בתקופה הנדונה קשה למצוא נתונים מהימנים ומוחלטים, והנתונים לעיל משקפים את סדרי הגודל המצטיירים בזהירות הדרושה כנאמנים במחקר ההיסטורי. ראו: זאב צחור, בדרך להנהגת היישוב: ההסתדרות בראשיתה, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשמ"ב, עמ' 16.

82 Eran Dolev, *Allenby's Military Medicine: Life and Death in World War I Palestine*, Brian Gardner, I. B. Tauris, London 2007, pp. 52-55, 144-151. על אלנבי ראו למשל: *Allenby*, Cassell, London 1965; Lawrence James, *Imperial Warrior: The Life and Times of Field-Marshal Viscount Allenby, 1861-1936*, Weidenfeld and Nicolson, London 1993.

83 מכתב ועד המתנדבות לאלנבי, 23.7.1918, א"מ, פ-2061/35. בתיק זה מצויים עוד שני מכתבים מוועד המתנדבות לאלנבי, מהתאריכים ז' אב תרע"ח (16.7.1918) וי"ב אב תרע"ח (21.7.1918), שהיו להערכת טיוטות למכתב הנ"ל שמסרה ינאית לאלנבי ושתאריכו 23.7.1918.

לדברי ינאית בזיכרונותיה, אלנבי הביט לעברה 'כאילו הייתי סופרו'יסטית לוחמנית הטוענת לזכויות הנשים' והפטיר כלאחר יד הבטחה בדבר שירות בבית חולים צבאי. כעבור שנים אחדות שב וביקר אלנבי בירושלים, אז כבר לאחר שחרורו מהצבא (בשנים 1919-1925 כיהן כנציב העליון במצרים), והוא העיר לינאית בחיך: 'כמה מוזרה היית בעיני; בעולם הגדול כל חייל שאף לחזור כבר הביתה, ובארץ הקטנה הזאת, אפילו הבחורות התלהבו לצאת לחזית. דומני שהייתן הנשים הראשונות בעולם שחפצו ללכת לחזית כחיילים קרביים'.⁸⁴

ואמנם, ז'בוטינסקי ידע לציין כי אחדות מן הנשים שביקשו להתגייס לגדוד 'משתוקקות אפילו להיות אמאזונות'. הדימוי הציורי השאול מהמיתולוגיה היוונית בדבר הלוחמות הקרביות המהוללות פרנס לפרקים על רקע הגיוס הכללי בימי מלחמת העולם הראשונה גם שמועות כוזבות בדבר יחידות לוחמות של נשים סופרג'יסטיות המתגייסות לקרב, ולא אחת גונו הנשים בבריטניה שהוסיפו לקיים את אורח חייהן השגרתי באותה תקופה לעומת 'האמזונות החדשות' שמילאו תפקידי עזר בתעשייה ובלחימה. הדימוי שנקט ז'בוטינסקי בהקשר זה הזכיר את השמועות שהגיעו ארצה במשורה על הלוחמות בצבא הרוסי ב-1917, שאף בהקשר המקומי לא היה לחלוטין מנותק מן המציאות. גם אם ידעו שלא יתירו להן 'ללכת לחזית', ינאית הכריזה בגאון כי 'אנחנו דורשות בכל תוקף את זה'.⁸⁵ אחת הנשים הבולטות מקרב אותן שחפצו למצוא עצמן בחזית הלחימה כמעט בכל מחיר הייתה שושנה בוגן. היא הצטרפה למחנה הפועלים כשהייתה בת חמש עשרה, עם בואה ארצה בשנת 1913, ובזכות חיוניות נאמנותה הלוהטת לחזונו זכתה לשם התואר 'ילדת ההסתדרות'. בוגן התאבדה כבן שמן ב-6 באוגוסט 1918. בני הדור ראו במעשה הטרגי סמל לסחף הרגשי שחוללו טלטלות התקופה, והיו אף שקשרו בינו ובין סגירת דלת ההתנדבות בפני נשים. רחל כצנלסון, שכנתה אותה 'להבה ציונית', ראתה במעשה עדות

84 בשלוש הזדמנויות תיארה ינאית את מעמד מסירת המכתב לאלנבי ואת חילופי הרברים ביניהם כעבור שנים אחדות. ראו: ינאית (לעיל הערה 43), עמ' 204; הנ"ל, אנו עולים, עמ' 511; הנ"ל, 'לתולדות הגדודים העבריים', בתוך: יצחק בן-צבי, הגדודים העבריים: אגרות, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשכ"ט (מהדורה שנייה), עמ' לט. בהתבסס על ראיות שקצרה היריעה מלפרטן, המכתב נמסר ב-24 ביולי 1918 ולא ב-24 במאי 1918 – עת ערכה הקהילה היהודית בירושלים קבלת פנים לאלנבי. מועד השיחה השנייה בין ינאית לאלנבי לא אותר בוודאות. נראה שהיא התקיימה בקבלת הפנים שנערכה לאחר טקס פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים ב-1 באפריל 1925. כנאום שנשא באותו אירוע, ציין אלנבי: 'זוכר אני שד"ר וייצמן בא אלי אל המחנה לרבר על הציונות. באותה שעה היה דומה בעיני לבעל הזיות מוזרות ומשונות'. 'המשתה לכבוד פתיחת האוניברסיטה: נאום הלורד אלנבי', הארץ, 2.4.1925. משמע, אישה החפצה לשרת בצבא הייתה עניין משונה בעיני אלנבי, אך לא היה זה המראה המשונה היחיד או המשונה ביותר שבו נתקל בארץ ישראל בשנת 1918.

85 ז'בוטינסקי, 'מגילת הגדוד', אבטוביגורפיה, הוצאת ערי ז'בוטינסקי, ירושלים תשי"ח, עמ' 233; פרוטוקול האספה הכללית של המתנדבות, כ"ג אלול תרע"ח (31.8.1918), אה"ע, IV-130-12; Grayzel, *Women and the First World War*, p. 54; Idem, *Women's Identities at War*, p. 204

ל'קוצר הרוח' הפוקד את נפש הנוער הארץ-ישראלי, שביטוי המובהק הוא הרצון 'לדחיקת הקץ' באמצעות ההתנדבות לגדוד העברי. בוגן 'היתה מן הנלהבות ביותר לגדוד', סיפר ברל כצנלסון, 'ו'היה בה משהו מז'אנה דארק'. בת דמותה הפועלית הארץ-ישראלית של האיכרה המהפכנית והפטריוטית הצרפתייה קנתה לה בעוז רוחה ובטוהר לבה את חיבתם של לא מעטים. אבל היא אימצה לה טיפוס מיוחד מאוד של פטריוטיזם. בוגן הצהירה ש'הולכים אנו למות לא בשביל עמנו וארצנו [...] כי אם – להפגש עם המות לשם שחרור עצמיותנו'. אין פירושו הדבר שהלך רוח מעין זה בהכרח צריך היה להוביל אל הסמטה שבה נחתמו חייה של בוגן. ינאית, למשל, בחתרה לבאר את גרעין טיבה של ההתנדבות הנובטת בקרב פועלים הדוגלים בדרך העבודה, אמרה כי זהו 'רגש ההקרבה העצמית, אותו הצורך במסירות נפש, שכוחו חזק מכוח עצמנו, אותה הבעת חיים היודעת להקנות את החיים במחירם היותר יקר – על ידי המוות עצמו'. משמע אין למצות את גורלם האישי של בני אדם ודפוסי התנהגותם במחשבות ובגישה רעיונית שבה דבקו באותו רגע מסעיר. עם זאת, בדברי בוגן וינאית בוטא אחד המוטיבים הייחודיים שפיכו במידה זו או אחרת גם בקרב רבים מעמיתותיהן ומעמיתיהם בני אותו דור, שחוו בעוצמות מפליגות את הסערה הרגשית ואת הנכונות לקורבן שהתנקזו לתנועת ההתנדבות ותרנו בחוסר אונים לעתים אחר פענוח נפתולי זהותם האישית בתוך בליל התמורות שפקד פתאום את הציונות ובכללה את מחנה הפועלים.⁸⁶

קו השבר במאבקן של הנשים להתנדב לגדוד העברי הסתמן במכתב של ועד המתנדבות לאלנבי ב־30 ביולי. במכתב זה ניכרה תפנית חדה בדגש הצבאי ביסודו שעד כה הן העניקו למאמצייהן. נראה שהגורם העיקרי שחולל את התפנית בעמדתן היה וייצמן, שעמו קיימה ינאית בתקופה זו קשרי אמון קרובים. ועד המתנדבות הציע שנוסף על יתר התפקידים שצוינו בעבר כמשימות של פלוגת הנשים היהודית, ייטלו המתנדבות על עצמן 'עבודה חשובה נוספת: גידול ואספקה של ירקות לצבא'. לשם כך, כתבו, הוועד מסוגל לארגן באופן מידי עוד 200 נשים על אלה שבנוגע להן כבר סומנו משימות במכתבים

86 ינאית, 'גלגול שחרור', (לעיל הערה 1), עמ' 102; צבי שץ, על גבול הדממה: כתבים, דבר, תל אביב תרפ"ט, עמ' 132; כצנלסון, אדם כמו שהוא, עמ' 170; 'אזכרה למשוררת רחל', דבר, 27.1.1932; 'מרשימות שושנה בוגן', בתוך: כצנלסון (עורכת), דברי פועלות, עמ' 197; מוטי זעירא, 'שושנה, ילדת לפידות, אייך?', שדמות, קיא (תשרי תש"ז), ביחוד עמ' 22, 41-43, 54-55; גופר 'האשה הציונית', עמ' 272, 276-277. בימין הארץ-ישראלי יוחד הדימוי של ז'אן דארק לגיבורה אחרת של אותו דור ממש – שרה אהרנסון. מלמן (לעיל הערה 6), עמ' 366. בנימה דומה לדיכטומיה הנדונה בין ינאית לבוגן, תציין לימים רבקה כצנלסון כי 'באורח מוזר, אולי טראגי, נמתח גשר של זהות אופי ומזג, על אף השוני של דמות-גורל-דרך בינה לבין יריבה גדולה לה באותה תקופה: מניה שוחט'. הימים היו ימי האופוריה שלאחר מלחמת ששת הימים ומציאת קברו של אבשלום פיינברג, וכצנלסון מצאה לנכון להוסיף כי שרה אהרנסון הייתה 'דמות בעלת שיעור קומה אישי שכולו עשוי חומר מעולה ממנו קורצו גיבורות של יצירות מופת בספרות עולמית'. רבקה כצנלסון, 'גיבורת ניל': שרה לבית אהרנסון', דבר הפועלת, נובמבר 1967.

קודמים. הוועד הציע שיוקצו לו שטחי קרקע בצירוף אביזרים, מכשירים ויתר הסממנים הנדרשים לביצוע תפקידם, ובכלל זה מדים וסמלים מתאימים. 'מובן שהן יימנו עם הפלוגה הצבאית של הנשים היהודיות'. הוועד הביע את תקוותו כי לנוכח העובדה שיש מועמדות רבות היכולות לעבוד בגידול הירקות, הפרויקט יתברר כ'הצלחה מוחלטת' וכתרומה חיונית לכוחות הצבא הבריטיים.⁸⁷ נכונות לשרת בהספקת מזון צוינה בהזדמנויות קודמות כאחד ממסלולי המשנה לפעילות הנשים ביחידתן הצבאית, אך כעת היא הוצגה כמסלול מרכזי. נראה כי ביסוד נכונותו של הוועד שלא לראות עוד בגיוס למערך הרפואה את הייעוד העיקרי של שירות הנשים בצבא, עמדה ההבנה שלמען הגשמת הציונות כאן ועכשיו, המטרה הפוליטית חייבת להיות השתלטות אזרחית על קרקעות פנויות בחסות הצבא הבריטי. מבחינה זו, לתועלתם של הניסיון וההתמקצעות בתחום הרפואה שיירכשו בשירות הצבאי – על אף נחיצותם הברורה בתלאות החיים היום-יומיים – נודע משקל פוליטי אפקטיבי שולי בלבד. בכך קיבלה ינאית את גישתו של וייצמן, וזו הוטמעה אל התכנית הערכנית לגיוסן של הנשים. מובן שהרקע המקצועי האגרונומי של ינאית, ניסיונה בגידול ירקות, האינטרסים הפוליטיים של מפלגת פועלי ציון והאידיאלים הערכיים הסוציאליסטיים שבהם האמינה לא עמדו לרועץ בהקשר הנדון. יתרה מזאת, מבחינה מסוימת התרחש כאן מפגש אינטרסים בין וייצמן לינאית. בהסתמך על דפוס פעילותה היזמי והמהלך בגדולות, היא מצאה בתכניתו הזדמנות לקידום שאיפתה לסגל עוד ועוד נשים אל החקלאות, שבה ראתה את 'נשמת תנועת העבודה'.⁸⁸

ב-2 באוגוסט חוברת סוף-סוף תשובת המפקדה הבריטית על פנייתו של ועד המתנדבות ב-9 ביולי. הבריגדיר-גנרל קלייטון כתב לווייצמן שלאחר סדרת התייעצויות החליטה המפקדה כי לעת עתה הקמתה של יחידת עזר צבאית של נשים יהודיות אינה בת יישום ('practicable'). בד בבד ציין שקיימים סוגי עבודות שנשים עשויות להתאים להן ואפשר להעסיקן באמצעות הגוף הצבאי הבריטי המופקד על מתן עבודה. אם מדובר במספרים קטנים יחסית ובמועמדות בעלות יכולות מתאימות, הן גם יוכלו לנהל את ענייניהן בעצמן. המכתב נחתם במילים: 'זה כל מה שניתן לעשות כרגע בנוגע להקמת יחידה יהודית מיוחדת של נשים'.⁸⁹ הבריטים הביעו אפוא נכונות לסייע בהשגת פרנסה בהיקף מוגבל לנשים ביישוב, עניין לא נטול ערך כשהוא לעצמו על רקע מצוקת העבודה, הרעב והמחלות של אותם הימים. גיוס לצבא לא עמד על הפרק מבחינתם, אך לראשונה הם פתחו פתח להתייחסות אל סוגיית שילובן המאורגן של הנשים במסגרות כלשהן, גם אם רק בתחום העבודה. בסדר צר ומצומצם זה החליטה ינאית להשתמש, בגיבויו של וייצמן, כדי לעשות מאמץ מקיף ואחרון

87 מכתב ועד המתנדבות לאלנבי, 30.7.1918, א"מ, פ-35/2061. ההדגשה במקור.

88 ראו: הכהן (לעיל הערה 20), עמ' 95-108. תכונת היוזמות של ינאית בתחום החקלאי עתידה להתממש משנות העשרים ואילך במשק הפועלות ובחוות הלימוד לנערות שהיא תקים בירושלים.

89 מכתב קלייטון לווייצמן, 2.8.1918, אצ"מ, L4/799. בולטת לעין בחירתו של קלייטון להשתמש במינוח שנקטה בשעתו מועצת הצבא בקביעת גישתה כלפי גיוסן של נשים יהודיות.

לשנות את רוע הגזרה. מאמץ זה גובש לכלל תכנית מקפת, שהוצגה בשלהי אוגוסט, וגם עתה נשענה במידה רבה על שאיפתו של וייצמן להגשים את תכניתו הקרקעית.⁹⁰ מאבקן הציבורי של נשים ביישוב להתנדב לצבא הבריטי הגיע לשיאו באספה הכללית של המתנדבות שהתקיימה ב-31 באוגוסט. את הדחף ל'קוממיות עם ישראל בארצו', כמו שהציגה אותו ינאית, עיכב ועד המתנדבות בראשותה ובתאום הדוק עם וייצמן לנכונות להתנדב במסגרת הגיוס לסוג של פעילות שלאמתו של דבר לא היה לו דבר וחצי דבר עם צבא ולחימה. על אף תגובות נזעמות של נשים שהשתתפו בכינוס כגון יהודית אידלמן ורבקה דנית, שכעבור שנים אחדות יימנו עם מייסדות קיבוץ עין חרוד, הדגישה ינאית שבמצב הקיים העניין החשוב הוא 'התעוררות כללית על בסיס לאומי של כל הציבור העברי להשתתף בכל מה שהוא בגדר שחרור הארץ'. כל עבודה פרודוקטיבית, טענה, היא לטובת הגדודים ומוכיחה את רצונה של האישה העבריה להשתתף בשחרור הארץ. ינאית הכריזה כי לעבודה החקלאית, אם תיעשה כחלק מפעילותה של פלוגת נשים עברית המסופחת לגדוד העברי, נודע ערך רב יותר מלעבודות של תיקון בגדים או פעילות משרדית בצבא הבריטי. היא העידה שבמגעה עם אנשי הצבא הקפידה להבליט ש-80 עד 90 אחוזים מהמתנדבות חפצות לשרת כאחיות, ושהן מעוניינות להצטרף לגדודים העבריים ולא לגדודי צבא בריטיים אחרים (אוסטרלים, הודים ועוד) הנלחמים בארץ ישראל, אך הבהירה שבמשא ומתן הוסבר לה שאינן יכולות להציב את הדבר כתנאי להתגייסותן. עם זאת הודתה ינאית כי האפשרות שהן יעברו בחקלאות ויספקו ירקות לחיילים היא שבעיקר מדברת ללבם של הקצינים הבריטים ומניעה אותם לשקול בחיוב את האפשרות לגייסן.⁹¹ זה מכבר ריחפה באוויר השמועות הארץ-ישראלית הידיעה על גדודי עבודה של נשים ברוסיה כדגם שפרויקט ההתנדבות הארץ-ישראלית צריך לשאוף לחקותו. המחלוקת החרפה שהתלקחה באספת המתנדבות עקב העדפתן הברורה של הנשים לשרת כחובשות נבעה במידה לא מבוטלת מציפיותיהן להשיג הישגים אישיים וחברתיים בחיים האזרחיים בימים שלאחר תום המלחמה, בעזרת הידע וההכשרה המקצועית שיירכשו כעת. ביישוב היו באותה שעה חובשות מעטות, הצרכים הרפואיים הדוחקים היו גלויים לעין, והעבודה כאחיות הצטיירה כהזדמנות לרכישת מקור פרנסה קבוע ולא עונתי בתחום מקצועי שנחשב בעל סטטוס יוקרתי. אבל השאיפות הלגיטימיות כשהן לעצמן, שבהחלט עלו בקנה אחד עם תופעת הגיוס המינורי של נשים לצבאות אחרים בתפקידי עזר, ובעיקר בתחום הסייעוד,⁹² חפפו במידה מוגבלת את סדרי העדיפויות של וייצמן. בה בעת סיפרה ינאית באספת המתנדבות שווייצמן התחייב לפניה, וחזר על כך שלוש פעמים, שלפני צאתו בשבועות הקרובים מן הארץ הוא ידאג להסדיר את הקמתה של פלוגת הנשים.⁹³

90 מכתב וייצמן לזורה וייצמן, 19.8.1918, וייצמן, אגרות, ח, עמ' 294-296.

91 פרוטוקול האספה הכללית של המתנדבות, כ"ג אלול תרע"ח (31.8.1918), אה"ע, IV-130-12.

92 כצנלסון, אגרות, ב, עמ' 480; גופר 'האשה הצינית', עמ' 269, 274.

93 פרוטוקול האספה הכללית של המתנדבות, כ"ג אלול תרע"ח (31.8.1918), אה"ע, IV-130-12.

בתזכיר שנשלח למחרת, 1 בספטמבר, בשם ועד המתנדבות למפקדה הבריטית נכתב שהנשים חפצות לשרת בקבוצות ולא כבודרות וכן להימצא בזיקה למסגרת המנהלית של הגדוד העברי. התזכיר שב ופירט את התפקידים הרצויים: מתן עזרה רפואית, עבודה משרדית וייצור מזון, וצורפה אליו רשימה מפורטת שכללה את שמותיהן של 155 מתנדבות. הן נחלקו כך: 107 מתנדבות לעבודה רפואית (4 אחיות מוסמכות, 14 אחיות בעלות ניסיון בעבודה רפואית, 69 המבקשות לקבל הכשרה כאחיות ו-20 מתנדבות לעבודת עזר רפואית כללית), 10 מתנדבות להסעת נפגעים מהחזית לעורף וממקום טיפול אחד למשנהו, 10 מתנדבות לעבודה משרדית ו-28 מתנדבות לעבודה חקלאית של גידול ירקות וכדומה. ינאית רשמה עצמה לעבודה חקלאית.⁹⁴

ב-10 בספטמבר עזב וייצמן את הארץ ונסע למצרים בדרכו חזרה ללונדון, בלי שמילא את הבטחתו לינאית. יום קודם לכן כתבה לינאית אחת המתנדבות, מרים לובמן. לאחר ששלחה לה את ברכותיה לרגל ראש השנה – 'מי יתן ונזכה כולנו לראות את גבורינו בעטרות נצחון על ראשם ואנחנו על ידם כגיבורות עוזרות להם בכל' – תהתה מה השיבו הבריטים על התזכיר האחרון שנשלח להם וציינה: 'הפרופסור ויצמן נוסע היום ומי ידאג לנו?'⁹⁵ את תשובתה של ינאית איננו יודעים, וגם אקורד הסיום של מעורבותה בפרשת ההתנדבות אינו מבואר לאשורו משום שכנראה היא נמנעה מלתעדו. כן ידוע שינאית הצטרפה לפמלייתו של וייצמן והגיעה עמו ובחסותו לקהיר.⁹⁶ היא פגשה שם לאחר שלוש שנים וחצי של פרדה כפויה את בן זוגה יצחק בן-צבי, ששהה במחנה אימונים של הגדוד העברי האמריקני ה-39, וגם חשה לבקר את החייל דוד בן-גוריון המאושפז בבית חולים עקב דיזנטריה קשה. סביר להניח שלא רק ההזדמנות להתראות עם אהובה הגיעה את ינאית לרדת מצריימה, וכי בימי שהותה הספורים בקהיר ניסתה גם לקדם בפעם האחרונה את רעיון התנדבות הנשים, אבל הפרטים בנדון אינם מצויים ברשותנו.⁹⁷ מה שברור הוא שזה היה אקורד הסיום במאבק המתמשך למען חלופת גיוסן הצבאי של נשים יהודיות בהיקף נרחב ליחידה משלהן, שתסופח לגדוד העברי. אקורד סיום במאבק הציבורי הפומבי, אך בכך לא נחתמה פרשת המתנדבות.

האחיות וז'בוטינסקי

בשלב זה חזר ועד המתנדבות אל עמדת הפתיחה מפרברואר 1918, ודרש מקליטון – על רקע כיבוש אזור הגליל במתקפה שהחלה ב-19 בספטמבר – שהצבא יאות לגייס לשורותיו

94 'Scheme of Formation of Jewish Women's Military Unit', 1.9.1918, א"מ, פ-2061/35.

95 מכתב מרים לובמן לרחל ינאית, 9.9.1918, א"מ, פ-2060/38.

96 ראו אשרת המסע של ינאית עם וייצמן לקהיר, 10.9.1918, א"מ, פ-2060/44.

97 טבת, קנאת דוד, א, עמ' 419-417; 'מפי רחל', בתוך: בן-צבי, הגדודים העבריים: אגרות, עמ' 21-22.

יחידת מגן דוד אדום של נשים שישרתו בבתי חוליים צבאיים.⁹⁸ העילה לפנייה המחודשת נבעה בין היתר מהיוזמה לחידוש פעולתו של ארגון מגן דוד אדום בארץ ישראל, שבזוועד המסדר' שלו הייתה חברה גם ינאית כחלק ממעורבותה בוועד המתנדבות, בהתבסס על הגעתה ארצה ב-18 באוגוסט של 'קבוצת העזרה המדיצינית של ציוני אמריקה'. המשלחת האמריקנית מנתה 7 אנשי מנהל (בהם שתי נשים), 21 חברי סגל רפואי (גברים כולם) ו-20 אחיות.⁹⁹ וייצמן ציפה להגעתם בקוצר רוח,¹⁰⁰ ועם בואם ציין שהאחיות מותרות רושם טוב, אך הגברים 'ככה-ככה' ונראים כמעין 'פורים שפיל' במדיהם.¹⁰¹ בכרוז שפרסם הוועד המסדר של מגן דוד אדום ב-17 בספטמבר נקראו נשים להצטרף לארגון כדי לטפל 'בגבורי חילינו בזמן תקופ אותם מחלה או בהפצעים בשדה קרב'. הכרוז קרא בלהט נרגש:

אחיות תהיינה סביבם, תהפכנה את יצועם ותחבשנה את פצעיהם; לא אחיות רחמניות סתם, כי אם אחיות ממש, אחיות לתקוה, לשמחה ולצער, אחיות לרעיון ולשפה – אחיות, אשר הסמל הלאומי, סמל 'מגן דוד' על זרוע ישועתן, אותו הסמל אשר קישט גם את חזה הגבור הפצוע, בשעה שהישירו נגד כדורי האויב.¹⁰²

מכתב ועד המתנדבות מ-26 בספטמבר נועד אפוא לתת משנה תוקף וגיבוי לתהליך התארגנותו של מגן דוד אדום ובה בעת לפתוח עוד ערוץ לצירופן של נשים יהודיות אל שורות הצבא הבריטי בכסות פעילותן במגן דוד אדום. יממה קודם לכן, בעיתוי היסטורי חשוב – מיד לאחר שהשלימו הבריטים את כיבושם של עמק יזרעאל ועמק הירדן – חובר מכתבן הנודע של עטרה שטורמן, דבורה דרכלר ויהודית הורביץ (שגרו בתל-עודש ותל עדשים) אל חברי 'השומר', שבו הן תבעו את זכותן של הנשים להיות מעוררות בסודות ובמעשי הארגון כמו עמיתיהן הגברים. הדריכה אותן התחושה שכעת 'נפל דבר' בחייהן, וזה הרגע לתבוע את מקומן הראוי בחייו של הגוף הביטחוני, בפתחה של תקופה חדשה. מבחינה פורמלית הן נמנעו מלדרוש השתתפות מלאה בפעילות עצמה. וואלם על אף ההיענות העקרונית של אספת 'השומר' לתביעתן, הפליית הנשים בו נמשכה במידה

98 מכתב ועד המתנדבות לקליטון, 26.9.1918, א"מ, פ-2061/35.

99 ברוך הורוויץ, 'כל העם חזית': השירות הרפואי הצבאי בארץ ישראל, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, ירושלים, 1997, עמ' 40-47; נסים לוי, פרקים בתולדות הרפואה בארץ ישראל, 1799-1948, הקיבוץ המאוחד, בני ברק, 1998, עמ' 176-179. לדברי אחד מחברי הוועד המייסד של מגן דוד אדום, בצלאל יפה, היוזמה לייסוד הארגון הייתה של ועד המתנדבות. בצלאל יפה, לזכרון: מקדש ל'מגן דוד אדם' בארץ ישראל, יפו, 1920, עמ' 100.

100 לא רק כדי להתמודד עם הבעיות הרפואיות המעיקות במיוחד בקרב האוכלוסייה הירושלמית, אלא גם כמענה וכתחליף לפעילות הרפואית של משלחת הצלב האדום, שעירבה בעבודתה עמדות אנטישמיות ואנטי-ציוניות. מכתבי וייצמן לוורה וייצמן, 11.7.1918, 9.8.1918, וייצמן, אגרות, ח, עמ' 257-258, 287; מכתב וייצמן לנחום סוקולוב, 17.7.1918, שם, עמ' 268-269.

101 מכתב וייצמן לוורה וייצמן, 19.8.1918, וייצמן, אגרות, ח, עמ' 294.

102 הוועד המסדר, 'מגן דוד האדם', יפו, תשרי תרע"ט, אצ"מ, L4/799. ההדגשה במקור.

מסוימת גם להבא.¹⁰³ בה בעת, מבחינתן של המתנדבות החפצות להתגייס לגדוד לא תרמה הרגיעה שהשתררה עד מהרה בחזית הלחימה הארץ-ישראלית להאצת הטיפול בעניינן, וההתכתבויות בנושא נמשכו בעצלתיים עוד כחודשיים בתיווכו של דוד אידר, מי שהחליף את וייצמן בראשות ועד הצירים.

ב-20 באוקטובר נבקע ככלות הכול פתח ממשי בחומת הסירוב הבריטית. המפקדה הצבאית הביעה נכונות לקלוט 18 אחיות יהודיות, בתנאי שיש להן ניסיון קודם של עבודה במשך שלוש שנים בבית חולים. לאחר שהועברה לבריטים רשימה שמית של המועמדות, התווסף התנאי שהן ידעו אנגלית או צרפתית, דבר שצמצם את הרשימה לשש מועמדות בלבד. אידר הבטיח למפקדה כי עוד שמונה מועמדות לומדות כעת אנגלית ובתוך זמן קצר גם הן יהיו כשירות לגיוס. לבסוף, ב-1 בדצמבר יצאו חמש אחיות להכשרה בת חודש ימים בבית החולים הצבאי הבריטי בדיר אל-בלח, השוכנת בין עזה לרפיח. על איכות עבודתן העיד לימים הקולונל ג'ון הנרי פטרסון, מפקד הגדוד העברי האנגלי ה-38, כי הממונה על בית החולים ציינה בפניו ש'מעולם לא היו תחת השגחתה, בכל ימי נסיונה, עובדות טובות ורציניות מהן'.¹⁰⁴

שתיים מהן, האחיות בלה ונינה ברלין, היו בנותיו של הפעיל הציוני ולימים גזבר הוועד הלאומי מטעם חוגי הימין ביישוב, אליהו ברלין. הן הצליחו להימנות עם האחיות הרחמניות הנבחרות לא רק בזכות כישוריהן, אלא גם בעזרת קשריהן הקרובים עם זאב ז'בוטינסקי. האחרון עמל לא מעט לטשטש את מהותם של קשרים אלה בהתכתבויותיו עם רעייתו החשדנית יוענה, שהתגוררה בלונדון.¹⁰⁵ נוסף על ההיבט הרכילותי והביוגרפי המשני כשהוא לעצמו בהקשר הנדון כאן, סוגיה זו מעניינת משום שהיא מאירה כמה היבטים הנסתרים בדרך כלל מעין המחקר ההיסטורי. בלה ונינה ברלין הושיטו סיוע מנהלי לפעילי ועד הצירים כששהו ביפו, התחככו במקבלי ההחלטות ובכאי ביתם וייתכן שגם רקמו קשרים רומנטיים עם מקצתם. כך למשל כתב אהרנסון ביומנו ב-24 באפריל, כשנציגי 'השומר' ניסו להשתלב בפעילות המודיעין של ועד הצירים בנושא הקרקעות, על איש 'השומר' מרדכי יגאל (שהיה נשוי): 'זהו גיבור לאומי ששתי בנות הטפש עשרה של ברלין מתחרות עליו. יקחני השד אם אבין מה מצאו בכחור הזה'. אהרנסון אמנם אינו חשוד באהדה יתרה ל'השומר' על רקע המתח בין חברי הארגון לבין ניל"י, ששיאו בניסיון החיסול של יוסף לישנסקי, אך רישומו מתעד את המתח המיני שעוררה נוכחותן וכולטותן

103 גולדשטיין, בדרך אל היעד, עמ' 70-71.

104 מכתבי המפקדה הצבאית הבריטית לאידר, 20.10.1918, 13.11.1918, 16.11.1918, א"מ, פ-2061/35; מכתב אידר למפקדה הצבאית הבריטית, 18.11.1918, שם; התכתבות בין המפקדה הצבאית הבריטית לוועד הצירים, 29.11.1918, אצ"מ, L4/799; ג'ון הנרי פטרסון, עם הגדודים העברים בארץ ישראל, מצפה, תל אביב תרפ"ט, עמ' קלח-קלט.

105 ראו מכתבי זאב ז'בוטינסקי ליוענה ז'בוטינסקי, 3.4.1918, 10.4.1918, 1.5.1918, 22.5.1918, 22.8.1918, 25.10.1918, ז'בוטינסקי, איגרות, ב, עמ' 190-192, 197, 206, 225, 235-236; מכתבי ז'בוטינסקי לבלה ונינה ברלין, 2.5.1918, 10.6.1918, שם, עמ' 198, 210.

של עלמות צעירות בקרבת מקבלי ההחלטות, שבנות זוגם נמצאו הרחק באירופה. זה היה אחד ממקורות החשש, שלרוב פוסחים על תיעודם אף ש'הכל שחים בהם', בהקשר של גיוס המתנדבות לשירות בצבא הבריטי. כעבור ימים אחדים רשם אהרנסון במרי לבו ביומנו: 'שרתי [שרה אהרנסון] מתה על משמרתה כגיבורה, ואילו בנות הטפש עשרה מתל-אביב נשארות בחיים כדי לכתוב את ההיסטוריה [...] כל ה"גאלים" והעלמות ברלין וגרוזובסקי אינם מעלים על דעתם, כי אבטיפוס שלהם מוכר ואף פסק דינו'.¹⁰⁶ בחלוף יותר מעשור כתבה רחל כצנלסון ביומנה לאחר קריאת קורותיה של שרה אהרנסון בניל"י: 'כל עוד לא תחדל האשה הפעילה בעבודה ציבורית-אחראית להיות תופעה בלתי רגילה, תהיה פעולתה של אשה כזאת מלווה בהתפרצויות אירוטיות חזקות, אשר הגורמת להן היא פעולתה; לא דווקא יופיה או תכונותיה כשהן לעצמן'.¹⁰⁷ תופעה זו התבלטה גם בשעת פולמוס ההתנדבות כמו שציינה כצנלסון ביום יציאת המתנדבים ב'4 ביולי 1918: 'אצל וייצמן. מבט טוב כמעט כל הזמן עלי'. וכעבור שלושה ימים הוסיפה: 'מוכרחים לעבוד עם אנשים גדולים [...]'. לו שמע אותי וייצמן באספה המכוננת (השנייה, בחודש יוני), לו קרא את דברי בקובץ 'נדרודי לשון', בקובץ בעבודה, האם לא היו יחוסינו נותנים לי סיפוק, ואז כל חיי היו אחרים פה'.¹⁰⁸ ובהקשרו של היופי הנשי והגברי והזיקה בין תכונות האדם לדרכי תפקודו בזירה הפוליטית, ראוי גם להביא את שרשמה ברכה חבס ביומנה על נאום ז'בוטינסקי בבית הספר לבנות ביפו בחול המועד פסח 1918: 'ז'בוטינסקי איננו יפה אבל איזה עצבות שפוכה על פניו, איזה דבר משונה אשר קשה לבאר אותו והוא כ"כ [כל כך] מושך ומקסים. את נאומו לא אשכח לעולם'.¹⁰⁹

ערגתן של נשים צעירות להתפייט על התרועעותן ומגען הקרוב או המדומה עם 'האנשים הגדולים' של הציונות ולעתים אף להימצא במחיצתם וליהנות מזיווה, הייתה אף היא מסממני התקופה הגועשת ורוויית היצרים שעסקנו בה. אין פלא אפוא שברכות הימים מצאו עצמם הביוגרפים של ז'בוטינסקי מתלבטים עם קוראיהם בהערכת טיב הרומן שנרקם בינו ובין האחיות לבית ברלין. לעומת יוסף שכתמן, שציין בזהירות מוקפדת ש'מנקר בו הרושם' שלכמה נערות ונשים צעירות היו 'קשרים' רומנטיים עם ז'בוטינסקי באותם הימים, התנחם שמואל כ"ץ בכך שבלה ברלין קיימה שנה לאחר מכן 'קשרי ידידות

106 יומן אהרן אהרנסון (ערך יורם אפרתי), קרני, תל אביב תש"ל, רישום ביומן ב-24.4.1918, עמ' 402-403, רישום ביומן ב-2.5.1918, עמ' 410. העלמה גרוזובסקי היא כנראה הדסה גרוזובסקי (גור), בתו של יהודה גרוזובסקי (גור) מנהל בנק אפ"ק ביפו, מי שעתידיה הייתה להינשא לאדווין סמואל, בנו של הנציב העליון הראשון, הרברט סמואל.

107 כצנלסון, אדם כמו שהוא, עמ' 323-324. הרישום ביומן הוא מ-1930. ההתייחסות הקונקרטי הוא לקשרי הזוגיות המקבילים של שרה אהרנסון עם אבשלום פיינברג ועם יוסף לישנסקי, שתוארו בספרו של יעקב יערי פולסקין, מרגלים או גיבורי המולדת? הריגול העברי בחזית הארצישראלית, אחרות, תל אביב 1930.

108 כצנלסון, אדם כמו שהוא, עמ' 153, 157. ההדגשה שלי.

109 [חבס] (לעיל הערה 60).

ערים גם עם וייצמן' ובתחתית תמונת האחיות ברלין עם ז'בוטינסקי שצולמה בז'נבה ביום פרוץ מאורעות תרפ"א, ב-1 במאי 1921, דאג שיירשם כי הן היו 'ידידות אמיצות של ז'בו'.¹¹⁰ וכל המוסיף – גורע. וז'בוטינסקי הוסיף: 'הן היו אחיות טובות', ציין כהד לדברי השבח שעליהם העיד פטרסון, 'ואולם לא בזה בלבד, חושבני, יש לי הרשות להתפאר במקצת'. וכך התפאר:

בעמנו עדיין נשאר תקועים, לצערי, כמה משפטים מזרחיים קדומים, ולפיכך חוששני, כי משהו מן הקוראים ימצא, שהאפיזודה, אשר אספר כאן, אינה במקומה. אף על פי כן אספר אותה, כי אני חושב בהחלט את המלה 'מזרח' – במונח הרוחני או הגשמי – למלה העולבת והמגונה ביותר, וסבור אני, שהיהודי הוא העתיק שבאירופים. ואחד הדברים המציניים את התרבות האירופית הוא הכשרון להתגאות בכוח המושך של נשיהם. [...] לא רחוק ממחננו [באזור רפיח] נערך בזמן שביית הנשק מרוץ סוסים: חיל הפרשים של ה'אנזאקים' (ראשי תיבות של הצבא האוסטרלי והניו זילנדי) חנה בקרבת מקום. הבאטאליון שלנו הוזמן, ופאטרסון הביא עמו שתיים מאחיותינו, שהיו חפשיות באותו יום מן התורנות. ה'אנזאקים' הזמינו מצדם את הגברות שלהם, גם הן מאותו בית חולים; רובן היו אלגאנטיות מאד במדיהן, והרבה מהן היו נחמדות למדי. וכמעט כולן היו, כמדומה לי, 'מן החברה הטובה', ואולם בהפסקה בין התחלת המרוץ ובין סיומו נתכנס דוקא מסביב לשתי אחיותינו ההמון הגדול ביותר: כאן היה גם מפקד ה'אנזאקים' גנרל צ'ייטור וגם מטהו עם הקולונלים, המאיריים והקפטנים, כעשרים איש, אם לא יותר. את הקצינים שלנו הדפו הצדה לגמרי (זולת פאטרסון המשוכנע כי אין להרחיק אירי מגברות צעירות), וכל זמן ההפסקה התנהלה שם חליפת יריות של חיידים, צחוק ומחמאות. שמחתי מאד – מרחוק, כי גם אותי הדפו הצדה.¹¹¹

ז'בוטינסקי היה בן דורו, ולהוויית הקסרקטין הצבאית שימש במקרה זה רק כעד ומתעד מיומן. עם זאת, תהום של ממש רבצה בין עולם המושגים והערכים שהדריך את ינאית וחברותיה למאבק על התנדבות הנשים לשרת בגדוד העברי ב-1918, ובין דברים אלה שכתב ז'בוטינסקי חמש עשרה שנים לאחר מכן.

110 יוסף שכתמן, זאב ז'בוטינסקי: פרשת חייו, א, קרני, תל אביב תשט"ז, עמ' 279, 296; שמואל כ"ץ, ז'בו: ביוגרפיה, א, דביר, תל אביב תשנ"ג, עמ' 238, 270, 286-287.

111 ז'בוטינסקי, 'מגילת הגדוד', אבטוביוגרפיה, עמ' 242-243. אין בדברים הללו כדי למצות את השקפתו של ז'בוטינסקי בסוגיית מעמדן של הנשים. בהקשר זה ראו: יוסף נדבה (עורך), דמות האשה בעיני ז'בוטינסקי, תל אביב תשכ"ג. למותר לציין כי הדברים שצוטטו כאן אינם נכללים בספר זה. 'אנזאק' היה כינויו הרשמי של גייס (קורפוס) משולב אוסטרלי-ניו זילנדי במסגרת חיל המשלוח הבריטי בפיקודו של אלנבי והכינוי הבלתי רשמי של החיילים האוסטרלים והניו זילנדים ששירתו במזרח התיכון גם בעוצבות אחרות.

אפילוג

לגדוד העברי התנדבו כ־1,100 איש מבני היישוב. את דעתו המקצועית בנוגע לתרומה הצבאית הצפויה מהם ומשני הגדודים העבריים שהגיעו מאנגליה ומארצות הברית, תיאר אלנבי בכתב להנרי וילסון, ראש המטה הצבאי הקיסרי הבריטי, בלי כחל וסרק: 'ערב רב כמו הגדודים העבריים וגדודי ההוטנטוטים יש להם ערך מסוים; אך אין הם מכריעים במלחמות'.¹¹² מתנדבי הגדוד הארץ-ישראלי נסעו להתגייס במצרים ב־4 ביולי 1918, יום השנה למהפכה האמריקנית. הנשים נותרו מאחור. באופן סמלי, באחת מאותן דרכים משונות שבהן נוהגת ההיסטוריה לתעתע מעת לעת, בדיוק שמונה עשרה שנים לאחר מכן, ב־4 ביולי 1936, יצאו לשמירה שתי החברות הראשונות בעין חרוד הודות להצלחת מאבקן של נשות הקיבוץ ליטול חלק פעיל בהגנה על יישובן בימי המרד הערבי.¹¹³ גם אז הן לא הטביעו בסופו של דבר את חותמן כגיבורות מנהיגות, בניגוד למה שפיללה בשעתו רחל ינאית בחיבורה משנת 1909, אז ייחלה כי הציונות תביא לידי חידוש ימיו של בן-כוכבא בעם היהודי. אלה שעתידיהם להותיר את חותמם בתחום הביטחון והמנהיגות בשדה הקרב הארץ-ישראלי היו ונותרו גברים בלבד.

ברבות השנים העיד יצחק אולשן, מי שהיה מעורב בפעילות ועד המתנדבים ועתיד לכהן כנשיא השני של בית המשפט העליון בישראל: חברי ועד המתנדבים הבינו שאין סיכוי שהבריטים יקבלו את דרישת הנשים להתנדב, ורק משום שינאית עמדה על כך, ו'לשם פרינציפ' בלבד הן נכללו ברשימת המבקשים להתנדב.¹¹⁴ דעה דומה הביע לימים גם ז'בוטינסקי, בציינו בזיכרונותיו בשפה חיילית ציורית אופיינית כי 'לדבר עם האנגלים על "אמאזונות" – בכך לא היה, כמובן, כל טעם וגם הם עצמם לא חשבו על כך ברצינות'.¹¹⁵ על מבטם המפוכח בראייה לאחור חלק נחרצות אליהו גולומב. לדידו, 'בתנועה שהתעוררה מתוך רצון הגילוי הפנימי של מסירות הנפש ושל השאיפה להקים את הכוח העממי העברי, לא יכול היה להעדר מקום החברה', אבל בעניין זה תנועת ההתנדבות לא הצליחה לגבור על 'המושגים המסורתיים של החוגים הקונסרבטיביים בפקידות וגם ביישוב על תפקידי האשה'.¹¹⁶ ובאשר לאמזונות, לימים בנסיבות אחרות ידביק יושב ראש הקרן הקימת מנחם אוסישקין לרוזה כהן (אמו של יצחק רבין) את תואר הגנאי – 'אמזונקה תל-אביבית' כאות גנאי

¹¹² 'Odds and sods, like Jewish battalions and regiments of Hottentots, are useful in a way; but they won't win wars' Matthew Hughes (ed.), 5.6.1918. מכתב אלנבי לוילסון, *Allenby in Palestine: The Middle East Correspondence of Field Marshal Viscount Allenby, June 1917-October 1919*, Stroud, UK 2004, p. 161

¹¹³ מאיר חזן, 'מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה', עיונים בתקומת ישראל: מגדר בישראל, סדרת נושא (2011), עמ' 62-72.

¹¹⁴ בן-ששון (לעיל הערה 3), עמ' 501.

¹¹⁵ ז'בוטינסקי, 'מגילת הגדוד', אבטוביגריפיה, עמ' 241.

¹¹⁶ א' גולומב, 'הגדוד העברי', קונטרס, חוברת שמו, ח' אלול תרפ"ח (25.7.1928).

וכעדות לפעילותה הלוחמנית בחיי החברה של היישוב של בכירת פעילות ארגון ה'הגנה' עד פטירתה ב-1937.¹¹⁷ עשרים ושלוש שנים עתידות לחלוף מאז מאבקן של נשות הארץ להתנדב לגדוד העברי ועד שניאותו הבריטים ב-23 בדצמבר 1941 להתיר את גיוסן לצבא בימי מלחמת העולם השנייה. במאמר המערכת שפורסם בדבר לרגל האירוע נכתב: 'בימי המלחמה הקודמת, בקום תנועת ההתנדבות לגדוד העברי, נפקד מקום האשה בה. לא נרצה קורבנה. עתה נתפתחה הדרך. כאיש וכאשה נתבעים לשרות. וכאיש וכאשה ייענו ויתנדבו'.¹¹⁸ לקראת תום מלחמת העצמאות תיאר בן-גוריון לפני לוחמי יחידת הנח"ל שהוקמה לא מכבר את החיבור בין הגנה להתיישבות כאחד מיסודות הביטחון הישראלי, ובשחזרו ימים עברו התרפק על 'רחל ינאית שדרשה אז (ב-1918) גם השתתפות נשים בצבא וביטאה אותו דבר במילים קצרות: "אנו הולכים מן העבודה דרך הנשק אל העבודה"',¹¹⁹ כאמור במוטו של המאמר. השילוב הזה, שראשיתו בימי 'השומר', לא זכה להתגשם בימי הגדוד העברי. את המזור ליעוד המובהק של צעירי הדור הארץ-ישראלי – 'שפיכת הדם' למן העם והמולדת, כהגדרתו החריפה של סמילנסקי הנזכרת בפתח המאמר, אמורות היו להעניק בראש ובראשונה הצעירות היהודיות שחתרו להתגייס לצבא הבריטי, בעיקר בתפקידי אחיות – בקרבת החזית ובעורף. המציאות היסטורית ששררה בשנת 1918 לא סייעה לצעירות ולצעירים הללו גם יחד לממש את מה שראו בשכנוע פנימי עמוק ובלהט אידאליסטי משובח נפש כייעודם. המתנדבים, כתבה חבס לציין חמש שנים לפרשה היסטורית זו, 'כל אחד מרגיש עצמו חשוב, איזה מרכז בעולמו של הקב"ה'.¹²⁰ לראשונה חשו באמת ובתמים צעירי העלייה השנייה ובני גילם ביישוב הארץ-ישראלי כבחירי האומה וכמי שניצבים במקום שיעד להם גורלם. תחושות לחוד ומציאות לחוד. הגברים שהתגייסו נטלו חלק פעוט בלחימה והנשים נותרו על סף ההצטרפות לצבא, אך בשערי כמעט ולא באו. במבט מפוכח משהו לאחור ובהתחשב בקורותיהם בהמשך הדרך, יהיה מי שיאמר – ואולי, טוב שכך.

117 אב' גולומב, 'מעטות כמוה', דבר הפועלת, 12.12.1937. רוזה כהן הייתה בת אחיו של מורכי בן-הלל הכהן, וגם מבחינה זו היה בכך משום סגירת מעגל שנפתח בימי פולמוס ההתנדבות ב-1918.

118 מ"ד [מערכת דבר], 'דבר היום', דבר, 24.12.1941. על פרשה היסטורית זו ראו: ענת גרנית-הכהן, אישה עבריינה אל הדגל: נשות היישוב בשירות הכוחות הבריטיים במלחמת העולם השנייה, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2011.

119 דוד בן-גוריון, 'צבא להגנה ולבנין', 13.11.1948, ארכיון בן-גוריון, חטיבת פרוטוקולים ונאומים. פורסם גם בדבר, 3.12.1948.

120 [חבס] (לעיל הערה 70).